

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

EPICENTAR
Economy · Planning · Innovation
Your partner of choice

**ПОСЛЕДОВАТЕЛНА СТУДИЈА ЗА ЕФЕКТИТЕ ВРЗ
ПРИВАТНИОТ СЕКТОР - ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО
погоден од здравствено - економската криза
предизвикана од пандемијата COVID-19, со
препораки за справување со економските ефекти**

СТОПАНСКА КОМОРА
НА МАКЕДОНИЈА
ECONOMIC CHAMBER
OF MACEDONIA

СОЈУЗ НА СТОПАНСКИ
КОМОРИ НА МАКЕДОНИЈА
ВОДЕЧКА МАКЕДОНСКА ДЕЛОВНА МРЕЖА

Напомена:

Оваа последователна студија е подготвена од Кристијан Џамбазовски и Дејан Методијески, во соработка со Платформата за јавно – приватен дијалог сочинета од Стопанска комора на Македонија, Стопанска комора за информатички и комуникациски технологии – МАСИТ, Стопанска комора на северозападна Македонија и Сојуз на стопански комори на Македонија. Последователната студија е подготвена во координација на ЕПИ ЦЕНТАР Интернационал и со поддршка на американскиот народ преку Агенцијата на САД за меѓународен развој (УСАИД). Мислењата изразени во оваа последователна студија за ефектите врз приватниот сектор - туризам и угостителство погоден од здравствено-економската криза предизвикана од пандемијата COVID-19, со препораки за справување со економските ефекти, им припаѓаат на авторите и не ги изразуваат ставовите на Агенцијата на САД за меѓународен развој или на Владата на Соединетите Американски држави.

Скопје, Ноември, 2020 година

Содржина

ПРЕДГОВОР	4
1. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИЗРАБОТКА НА ПОСЛЕДОВАТЕЛНАТА СТУДИЈА	4
2. СВЕТСКИ ИСКУСТВА ОД СЕКТОРОТ ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО ПОВРЗАНИ СО COVID-19 КРИЗАТА	5
3. ПРЕЗЕМЕНИ МЕРКИ ОД СТРАНА НА ВЛАДАТА НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ПОВРЗАНИ СО COVID-19 КРИЗАТА	6
4. АНАЛИЗА НА СПРОВЕДЕНИ АНКЕТНИ ПРАШАЛНИЦИ ВО СЕКТОРОТ ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО	8
5. АНАЛИЗА НА СПРОВЕДЕНИ ИНТЕРВЈУА ВО СЕКТОРОТ ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО ..	16
6. ОЦЕНУВАЊЕ И АНАЛИЗА НА ЕФЕКТИТЕ ОД КРИЗАТА ЗА СЕКТОРОТ ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО	18
6.1. СПОРЕДБЕНИ СТАТИСТИЧКИ ПОДАТОЦИ ЗА СЕКТОРОТ ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО ВО ЗЕМЈАТА.....	22
7. ПРЕПОРАКИ ОД ПРВИЧНА СТУДИЈА	28
8. ПРЕПОРАКИ ЗА СЕКТОРОТ ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО НА ПОСЛЕДОВАТЕЛНАТА СТУДИЈА	31
8.1. ПРЕПОРАКИ ЗА ПОДДРШКА НА СЕКТОРОТ ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО ВО ВРЕМЕТРАЕЊЕ НА РЕСТРИКТИВНИТЕ МЕРКИ ВО МЕЃУНАРОДНИОТ ПРОТОК НА ПАТНИЦИ.....	31
8.2. ПРЕДЛОГ МЕРКИ ЗА УНАПРЕДУВАЊЕ НА ТУРИЗМОТ	34
ПРИЛОЗИ	37
КОРИСТЕНИ ИЗВОРИ НА ПОДАТОЦИ	41

ПРЕДГОВОР

Првичната студија за ефектите врз секторот туризам и угостителство кој е погоден од здравствено-економската криза предизвикана од вирусот COVID-19 беше изготвена во мај 2020 година. Целта на оваа студија беше да се спроведе истражување за ефектите врз секторот туризам и угостителство кој е погоден од здравствено-економската криза предизвикана од вирусот COVID-19 и да се дадат препораки за справување со негативните ефекти. Истата беше базирана на истражување спроведено врз 93 испитаници преку анкетни прашалници и интервјуа на компании од секторот туризам и угостителство. За постигнување на целта на студијата, направена беше анализа на секторот туризам и угостителство во земјата, беа спроведени истражувања за меѓународните искуства поврзани со справување со оваа криза како и мерките кои се преземени во земјата, а се однесуваат на секторот туризам и угостителство. Во студијата, на основа на спроведените истражувања (анкети и интервјуа) беа дадени препораки – краткорочни и долгорочни мерки за справување со COVID-19 кризата.

Главната цел на последователната студија е да се направи анализа на продолженото влијание на здравствено-економската криза предизвикана од корона вирусот (COVID-19) врз туристичко-угостителскиот сектор, како и да се изврши споредба со претходно изработена Студија за ефектите врз приватниот сектор од туризам и угостителство погоден од здравствено-економската криза предизвикана од вирусот COVID-19. За постигнување на целта на студијата, направена беше анализа на секторот туризам и угостителство во земјата, беа спроведени истражувања во однос на нивото на ефективност на досега превземените мерки од страна на државата кои а се однесуваат на секторот туризам и угостителство односно анализа на ефикасноста на државните мерки за помош на економијата усвоени од македонската Влада во 3 (три) сетови на економски мерки, направена е проценка на број на вработени лица кои ги изгубиле своите работни места како последица на корона кризата од моментот на изготвување на претходната студија и споредба, односно утврдување на промена со податоците од претходно изработената студија, како и проценка на загубите од моментот на изготвување на претходната студија за ефектите врз приватниот сектор од туризам и угостителство погоден од здравствено-економската криза предизвикана од вирусот COVID-19;

Во студијата, на основа на спроведените истражувања (анкети и интервјуа) препораките се прилагодени на развојот на ситуацијата според сценариото по кое се одвива текот на здравствено-економската криза предизвикана од пандемијата со COVID 19.

1. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИЗРАБОТКА НА ПОСЛЕДОВАТЕЛНАТА СТУДИЈА

При изработката на студијата користени се различни истражувачки методи и инструменти како: анализа на содржината на европски и светски студии поврзани со кризи во туризмот и препораки на релевантни институции од областа на туризмот и здравството во однос на COVID-19; анализа на стратешки документи и законска регулатива поврзана со туристичката и угостителска дејност во земјата; анализа на статистички извештаи поврзани со угостителството и туризмот во земјата; електронско анкетирање на претставници од секторот туризам и угостителство во земјата;

спроведување на интервјуа со претставници од секторот туризам и угостителство во земјата; кабинетска анализа на релевантна литература и интернет извори; и др.

2. СВЕТСКИ ИСКУСТВА ОД СЕКТОРОТ ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО ПОВРЗАНИ СО COVID-19 КРИЗАТА

Податоците од Светската Здравствена Организација при Обединетите Нации, покажуваат, дека до 19.10.2020 година во светот се регистрирани 39,801,612 случаи на заболени од COVID-19, вклучувајќи 1,110,908 починати¹. Во нашата земја, до 19.10.2020 година, регистрирани се 17,674 случаи на заболени од COVID-19, вклучувајќи 729 починати². Од појавата на кризата поврзана со COVID-19, организирани се повеќе меѓународни онлајн состаноци, конференции и панел дискусии, во насока на пронаоѓање соодветни мерки и преземање на чекори за успешно справување во секторот туризам и угостителство.

Светска Туристичка Организација при Обединетите Нации (UNWTO) е најзначајната меѓународна организација која го третира секторот туризам и угостителство на глобално ниво. Директно е поврзана со останати организации во Обединетите Нации. Речиси и да не постои земја во светот која не е членка на оваа организација. Нејзина цел е подобрување на статусот на светскиот туризам и негов иден развој. Оваа организација предвидува опаѓање на туризмот од 65-80% во 2020 година споредбено со 2019 година, поради COVID-19 кризата.

Табела 1. Месечна промена во проценти на доаѓањето на странски туристи во светот во 2020 во споредба со 2019 година (според регионална поделба на Светска Туристичка Организација)

Регион	Јануари	Февруари	Март	Април	Мај	Јуни	Вкупно (%)
Европа	5	2	-61	-98	-96	-90	-66
Азија и Пацифик	-5	-51	-82	-99	-99	-99	-72
Америка	0	3	-49	-94	-93	-92	-55
Африка	2	1	-43	-99	-99	-99	-57
Блискиот Исток	5	-25	-45	-94	-94	-94	-57
Свет	1	-16	-64	-97	-96	-93	-65

Извор: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>

Од табелата 1, може да се забележи, дека во светски рамки, процентот на намалување на странските туристи во периодот јануари-јуни 2020 година е 65%, а за регионот Европа, овој процент изнесува -66% намалување во споредба со 2019 година.

¹ <https://www.who.int/>

² <https://koronavirus.gov.mk/stat>

3. ПРЕЗЕМЕНИ МЕРКИ ОД СТРАНА НА ВЛАДАТА НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ПОВРЗАНИ СО COVID-19 КРИЗАТА

Владата на Република Северна Македонија во изминатиот период презеде различни здравствени мерки за спречување на ширењето на COVID-19 и беа изработени здравствени протоколи за различни дејности. Покрај здравствените мерки, Владата донесе и редица економски мерки, поделени во четири пакети – сетови (1 сет 19.03.2020, 2 сет 31.03.2020, 3 сет 17.05.2020 и 4 сет 28.09.2020) како³:

Мерки кои се индиректно поврзани со секторот (наменети и за други сектори):

Мерка 1 - Државата спасува работни места, 14.500 денари месечно по вработен за април и мај, за компании погодени од кризата или 50% од трошоците за придонеси за секој вработен; Мерка 2 - Помош за спортистите - 14.500 денари за месеците април и мај, директни средства за спортистите и спортските работници за да се зачуваат нивните работни места; Мерка 3 - Помош за уметниците; Мерка 4 - Паричен надоместок за граѓаните што останале без работа поради кризата, согласно работниот стаж преку Агенцијата за вработување; Мерка 5 - Сите избрани и именувани функционери ќе примаат минимална плата од 14.500 ден во април и мај 2020 година; Мерка 6 - Претседателите и членовите на управни и надзорни одбори на јавни институции нема да примаат надомест за времетраење на кризата; Мерка 7 - Државата се грижи за лицата кои биле дел од неформалната економија и останале без приходи - обезбедува парична помош за домаќинствата и енергетски додаток за корисниците на социјална заштита; Мерка 8 - Се запира Законот за извршување до крајот на јуни; Мерка 9 - Одложување на кредитите кај банките; Мерка 10 - Намалување на ратата и репрограмирање на кредитите кај финансиските друштва и лизинг компаниите; Мерка 11 - Да се одложи плаќањето закуп за корисниците на социјалните станови; Мерка 12 - Дополнителни бескаматни кредити за фирмите од нови 8 милиони евра; Мерка 13 - 50 милиони евра евтини кредити од Развојната банка на Република Северна Македонија пласирани преку комерцијалните банки за заштита на ликвидноста на компаниите; Мерка 14 - Се забранува отворање на стечајна постапка; Мерка 15 - Задолжително користење на првиот дел од годишниот одмор; Мерка 16 - Формирање на солидарен COVID-19 фонд; Мерка 17 - Намалување на авторски хонорари; Мерка 18 - Непречен транспорт на стока, на патниот сообраќај и олеснување на работата на компаниите од градежен сектор за време на вонредната состојба; Мерка 19 - Поддршка за одржување на економската активност и извозот; Мерка 20 - Финансиска поддршка за месеците април и мај 2020 година во износ од 14.500 денари месечно за физичките лица кои вршат самостојна дејност; Мерка 22 - Замрзнување на цените на лимон, портокал, мандарини, грејпфрут и клементина; Мерка 23 - Забрана за извоз на пченица и брашно; Мерка 24 - Замрзнување, пролонгирање или репрограмирање на кредитите за граѓаните и фирмите погодени од корона кризата; Мерка 25 - Ослободување од плаќање на износот на аконтациите на данокот на личен доход и на износот на аконтациите на данок на добивка за месеците март, април и мај 2020; Мерка 26 - Поддршка за исплата на плати, која продолжува да важи и за последниот квартал од годината, односно и за месеците октомври, ноември и декември; Мерка 27 - Платежни картички за граѓаните за поголема потрошувачка и за развој на домашните економски

³ <https://vlada.mk/ekonomski-merki-covid19#collapse50>

дејности; Мерка 28 - Золемувањето на грејс периодот кај бескаматните кредити од КОВИД-19; Мерка 29 - Нови 100 милиони евра поволни кредити од Развојната банка на Република Северна Македонија; Мерка 33 - Намалување и/или укинување на парафискалните давачки; Мерка 37 - Поддршка за занаетчиите; Мерка 38 - Државна кредитна гаранција; Мерка 39 - Државна царинска гаранција; Мерка 40 - Дополнително одложување на отплата на кредити за компании, до крајот на годината; Мерка 41 - Намалување на казнената камата за јавни давачки за половина од 0,03% на 0,015% до крајот на годината; Мерка 42 - Одложување на плаќање на аконтација на данокот на добивка; Мерка 43 - Ослободување од ДДВ за донации од јавен карактер, за уште 12 месеци; Мерка 45 - Одложено плаќање на ДДВ-то; Мерка 46 - Бришење на условот за собирање поени од Континуирано професионално усовршување (КПУ) за продолжување на лиценца за сметководители; Мерка 47 - Зголемување на периодот за покривање на загуби на терет на идни добивки; Мерка 48 - Зголемување на прагот со кој субјектите би биле дел од режимот на неоданочување со данок на добивка и зголемување на прагот со кој субјектите би влегле во режимот на вкупен приход; Мерка 49 - Признавање на трошокот за приватно здравствено осигурување како признаен расход; Мерка 51 - Признавање на расходите за тестирање од КОВИД – 19, исто така како признаен расход; Мерка 52 - Намалување на увозни давачки за сировини и репроматеријали; Мерка 53 - Поддршка за развој на човечкиот капитал; Мерка 54 - Поддршка на откуп на грозје од реколтата за 2020 година; Мерка 55 - Ослободување во висина на 2/3 од законски пропишаниот износ за приредувачи на игри на среќа; Мерка 56 - Промена на пресметка на основата за финансирање на Единиците на локалната самоуправа; Мерка 57 - Викенд без ДДВ.

Мерки кои се директно поврзани со секторот (прв, втор и трет пакет мерки):

Формирање на фонд за туризам; Одложувањето на важноста на туристичките ваучери; Продолжување на важноста на лиценците за вршење угостителска и туристичка дејност; Продолжување на важноста на категоризацијата на објектите за сместување, исхрана и пијалаци; Туристички ваучери за домашен туризам.

Во четвртиот пакет мерки, планирани се следните мерки кои се директно поврзани со секторот туризам и угостителство:

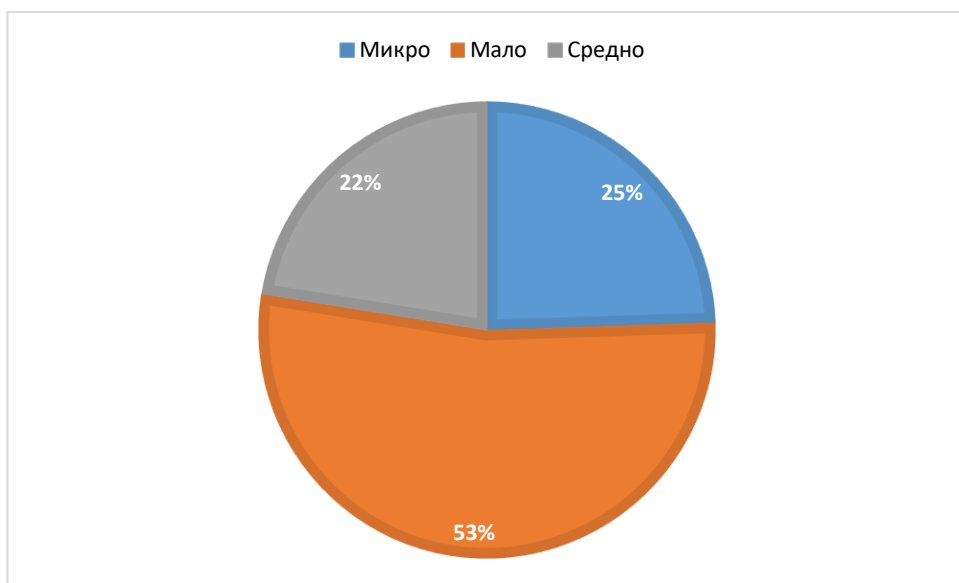
Субвенционирање на 50% од придонесите за вработените во компании од секторите туризам, транспорт и угостителство и други компании погодени од корона вирусот; Поддршка со плати за туристичките водичи; Поврат на туристичката такса за 2019 година за поддршка на секторот туризам, како еден од најпогодените од кризата; Грантови за туристички агенции од 3.000 до 7.000 евра; Грантови за ресторани за свадби; Продолжување на лиценците за работа на дискотеките, ноќните клубови како и за компаниите од транспортната заедница; Грантови за игротеките за деца; Намалување на стапката за ДДВ за ресторански услуги и служење на храна и пијалаци, со која овие услуги ќе се даночат со нова повластена стапка на ДДВ од 10% наместо сегашната редовна стапка од 18%.

4. АНАЛИЗА НА СПРОВЕДЕНИ АНКЕТНИ ПРАШАЛНИЦИ ВО СЕКТОРОТ ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО

Анализа на анкетниот прашалник е направена на прашањата кои сметаме дека се од особено значење за истражувањето и целите на студијата. Примерокот од спроведената анкета е направен согласно структурата на претпријатијата во секторот туризам и угостителство. Во периодот 26.10-08.11.2020 беше дистрибуиран електронски анкетен прашалник со 16 прашања (прилог 1). На анкетниот прашалник одговорија 49 компании.

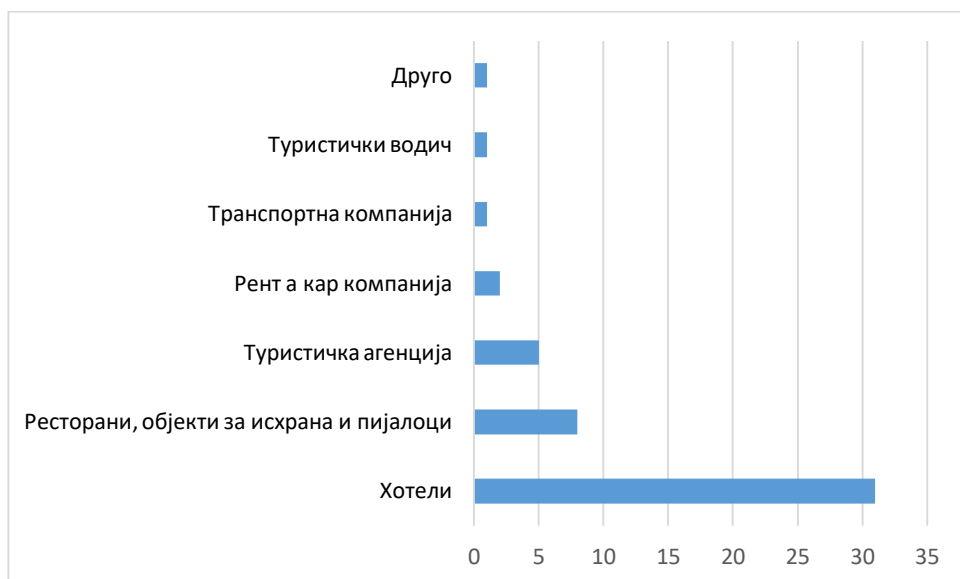
Анализа на анкетниот прашалник е направена на прашањата кои сметаме дека се од особено значење за истражувањето и целите на студијата. Примерокот од спроведената анкета е направен согласно структурата на претпријатијата во секторот туризам и угостителство.

Дијаграм 1. Големина на претпријатијата кои земале учество во анкетирањето

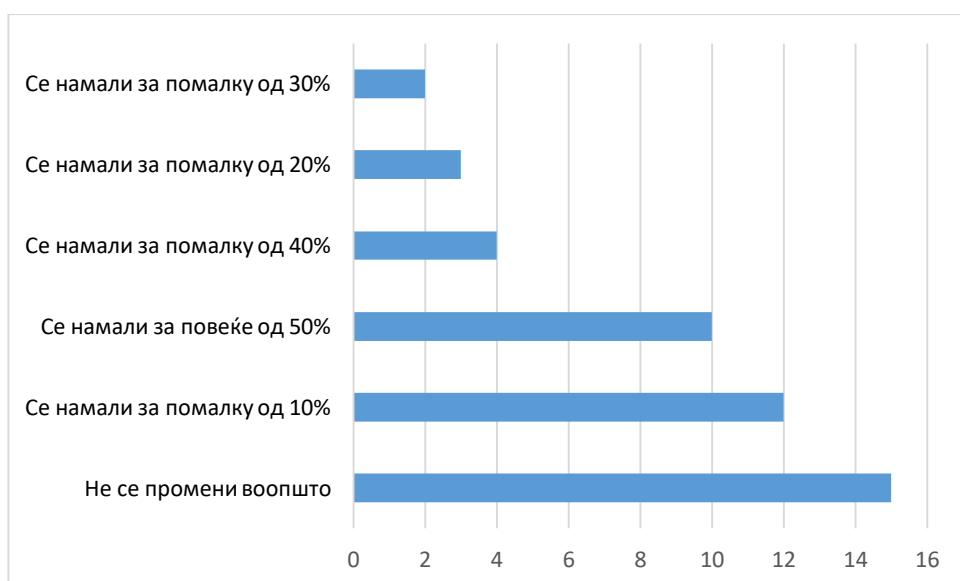
Од добиените резултати на анкетирањето презентирани во дијаграм 1, може да се забележи дека најголемиот дел од испитаниците се мали компании од 11 до 50 вработени или 54%, потоа следуваат микро компании со до 10 вработени или 25% и средни компании со број на вработени помеѓу 51-250 вработени или 21%. Големи претпријатија со над 250 вработени не зеле учество.

Дијаграм 2. Дејност на претпријатијата

Најголемо учество помеѓу испитаниците според својата дејност имаат хотелите и кои учествуваат со 62.5%, рестораните и објектите за исхрана учествуваат со 17%, потоа туристичките агенции кои учествуваат со 10%, рент а кар компании учествувале со 4%, додека останатите учествуваат со вкупно 6%.

Дијаграм 3. Промена на број на вработени во компаниите

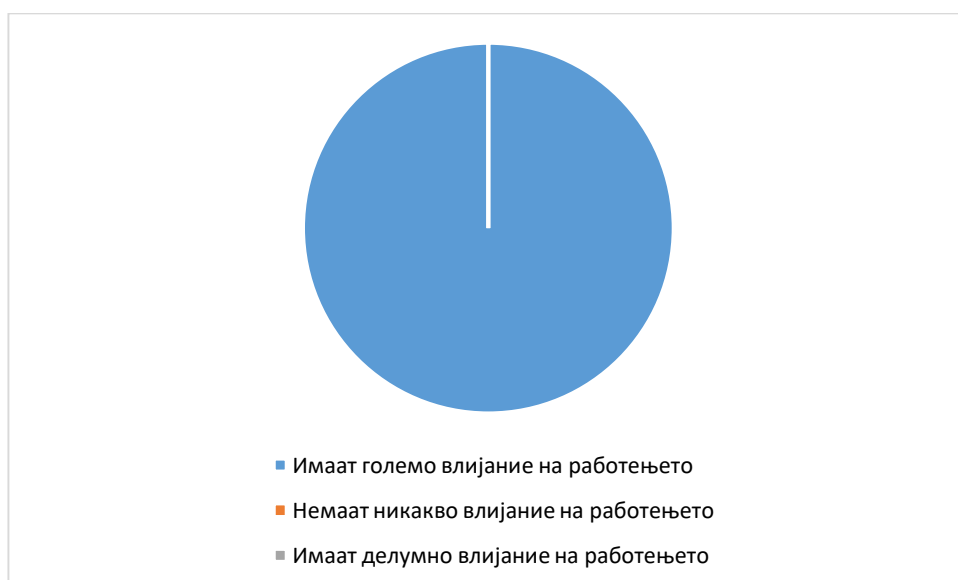
На прашањето кое се однесува на тоа дали како последица од COVID 19 кризата до денес се променил бројот на вработени компаниите, 31% од вкупниот број на испитаници одговориле дека не се променил бројот на вработените, кај 25% од компаниите бројот на вработените се намалил за помалку од 10%, кај 21% од компаниите бројот на вработени се намалил за повеќе од 50%, кај 13% од компаниите бројот на вработените се намалил помеѓу 30% и 40%, кај 6% од компаниите бројот на вработени се намалил помеѓу 10% и 20%, додека кај 4% од компаниите бројот на вработени се намалил помеѓу 20% и 30%.

Дијаграм 4. Намалување на број на вработени

На прашањето кое се однесува на тоа колку очекуваат компаниите да се намали бројот на вработени во периодот кој следува како последица од COVID 19 кризата, 29% од вкупниот број на испитаници одговориле дека нема да се намали бројот на вработените, 19% од компаниите очекуваат бројот на вработените да се намали за повеќе од 50%, 17% од компаниите очекуваат дека бројот на вработени ќе се намали за помалку од 10% , 13% од компаниите очекуваат дека бројот на вработени ќе се намали помеѓу 20 и 30%, 10% од компаниите очекуваат дека бројот на вработени ќе се намали помеѓу 10% и 20%, додека 8% од компаниите очекуваат дека бројот на вработени ќе се намали помеѓу 30% и 40%.

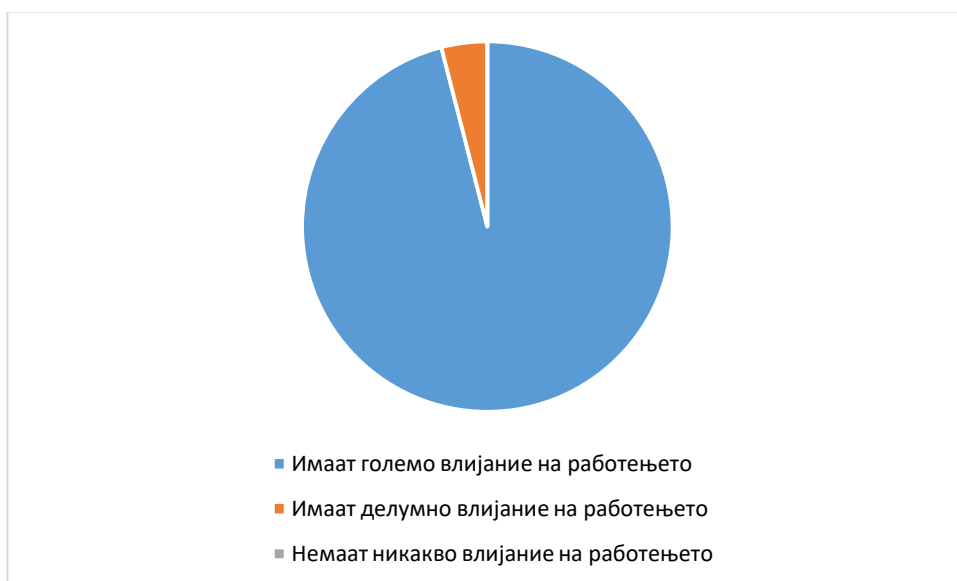
Дијаграм 5. Влијание на кризата врз деловното работење

На прашањето дали последиците од COVID-19 имаат големо влијание врз работата на компанијата 100% од испитаниците одговориле дека последиците од кризата имаат големо влијание врз работата на компанијата. Ова ја потврдува сериозноста на последиците и тешкотиите во справувањето со кризата на секторот туризам што јасно

упатува кон потреба од државна интервенција за поддршка на компаниите од секторот туризам.

Дијаграм 6. Одложување/откажување на склучени аранжмани и договори

На прашањето дали последиците од COVID-19 имаат големо влијание врз откажување на договорени аранжмани на компанијата 96% од испитаниците одговориле дека последиците од кризата имаат големо влијание и резултира со анулирање на договорените аранжмани. Преостанатите 4% од компаниите одговориле дека кризата има делумно влијание врз откажувањето договорени аранжмани, но вреди да се одбележи дека во овие 4% спаѓаат приватно сместување во рурална средина и објекти за исхрана и пијалоци.

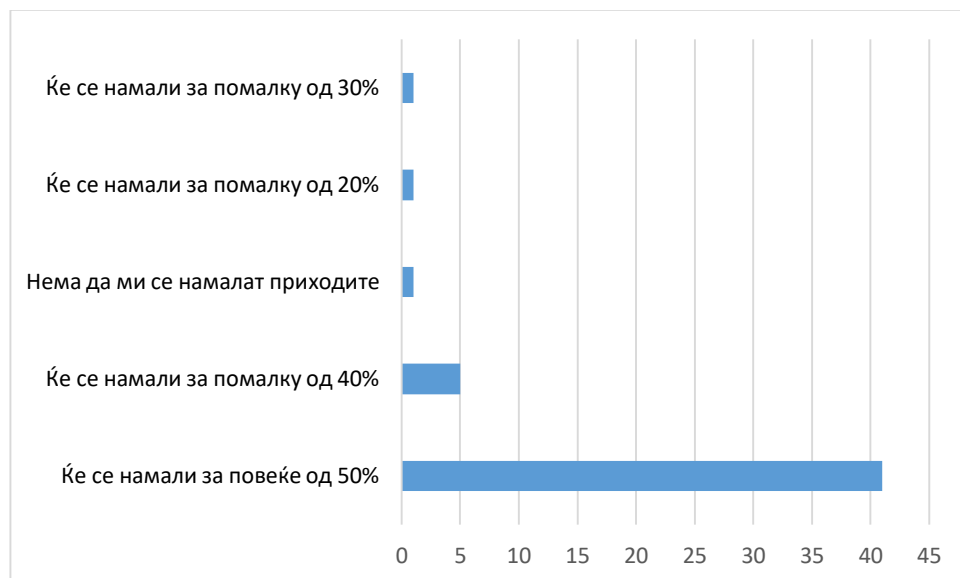
Дијаграм 7. Приходи во однос на 2019 година до денес

Во однос на прашањето за колку е намален приходот во 2020 година до денес спрема истиот период во 2019-та година, одговорот на 85% од испитаниците е дека приходите

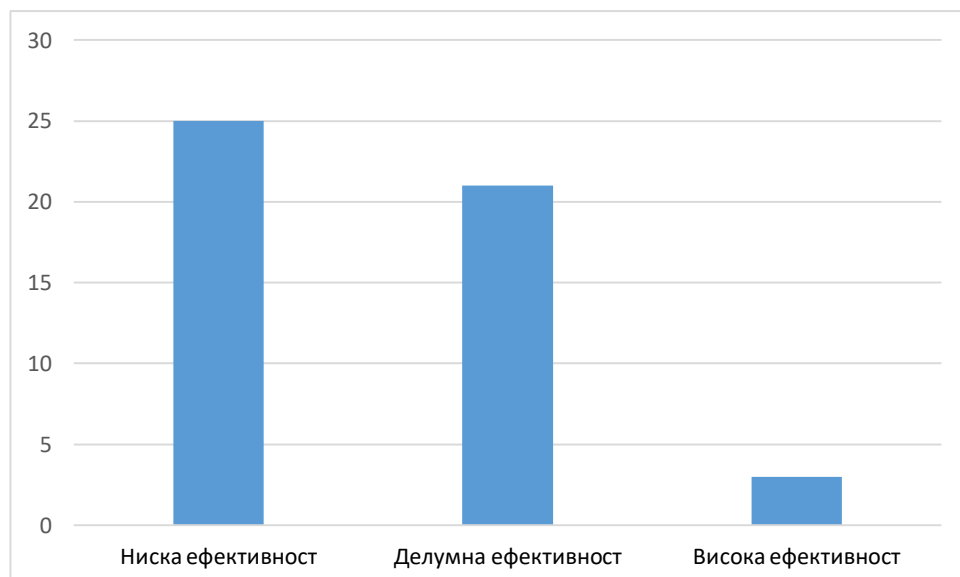
се намалени за повеќе од 50%, додека кај 15% од компаниите приходите се намалени помалку од 50% за 2020-та година во однос на истиот период 2019-та година.

Дијаграм 8. Намалување на приходите во последниот квартал од 2020 година (октомври, ноември и декември) во однос на истиот квартал од 2019 година

Слични се одговорите и во однос на очекувањата за последниот квартал за 2020-та година спрема истиот период во 2019-та година, односно 83% од компаниите очекуваат намалување на приходите над 50%, додека за 16% од компаниите очекуваат намален приход до 50% во однос на приходите за последниот квартал во 2019-та година.

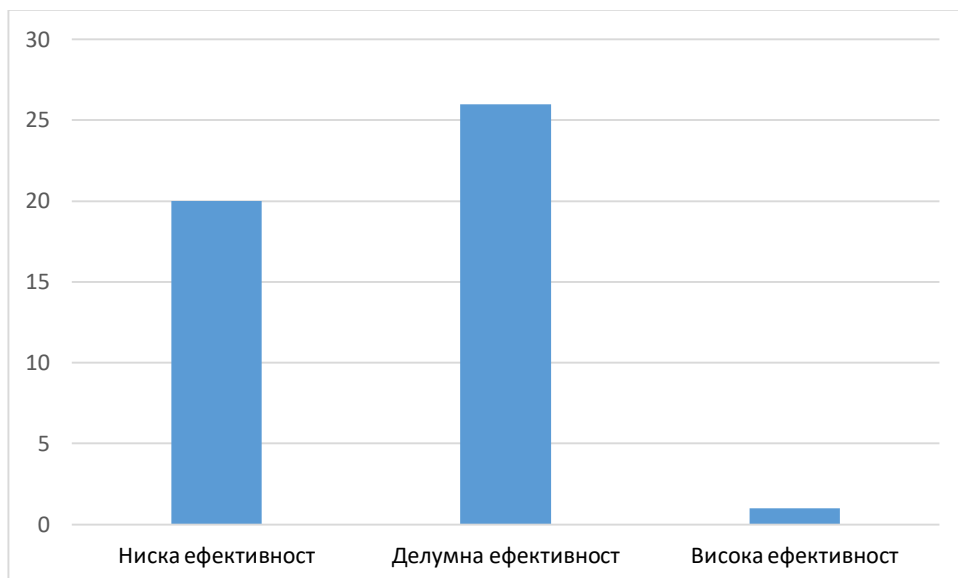
Дијаграм 9. Ефективност на економскиот одговор од страна на државата при првиот сет мерки за помош на економијата

На прашањето како го оценувате нивото на ефективност на економскиот одговор од страна на државата при првиот сет мерки за поддршка 50% од компаниите се произнеле дека е ниско нивото на ефективност, 44% од компаниите дека е делумно нивото на

ефективност додека 6% од компаниите се произнеле дека нивото на ефективност е високо.

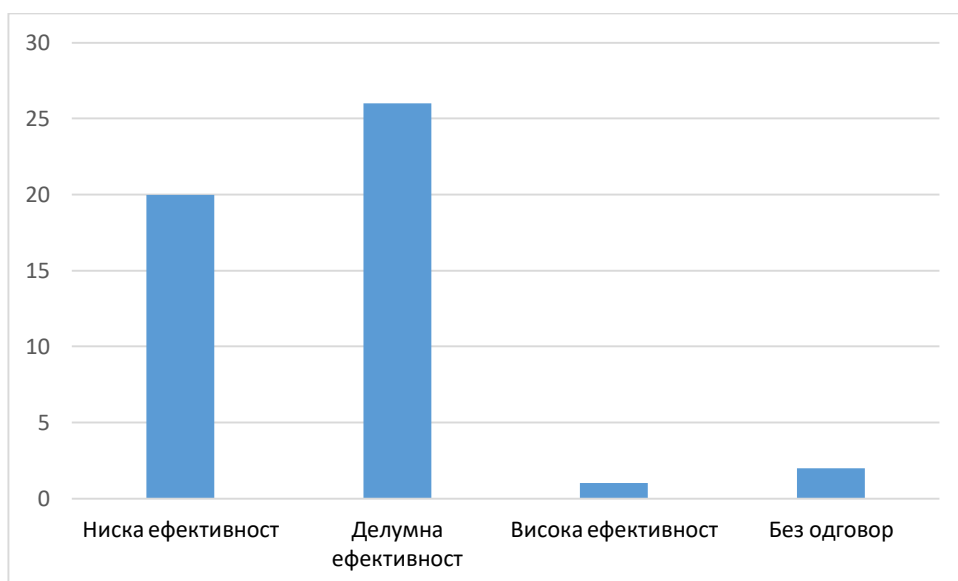
Дијаграм 10. Ефективност на економскиот одговор од страна на државата при вториот сет мерки за помош на економијата

За вториот сет на економски мерки во однос на ефективноста на економскиот одговор на државата 50% од испитаниците се произнеле дека вториот сет е делумно ефективен, додека 48% оцениле дека нивото на ефективност е ниско, 2% го оценуваат вториот сет како високо ефективен економски одговор од страна на државата.

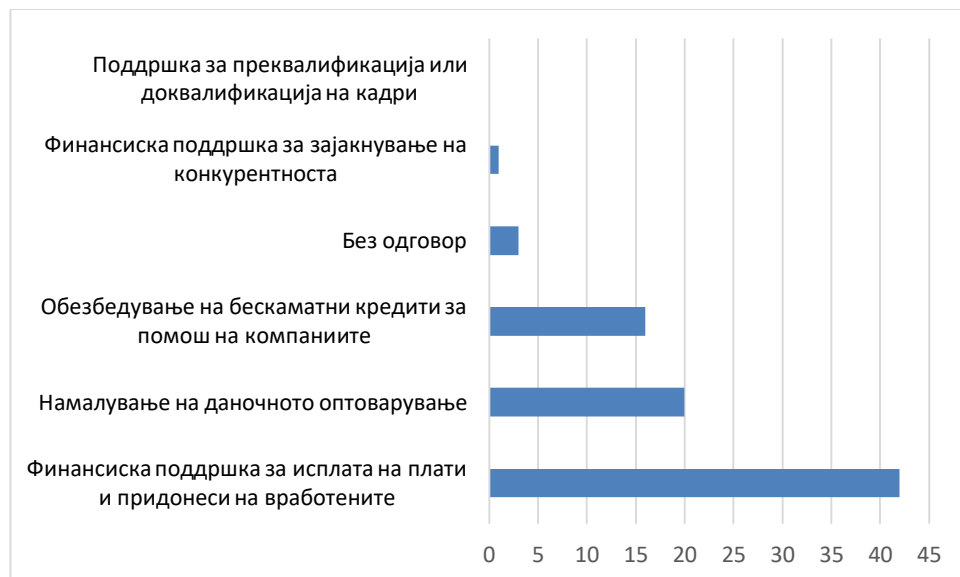
Слични на одговорите за вториот сет економски мерки се и одговорите кои се однесуваат на нивото на ефективност за третиот сет мерки кое е презентирano на дијаграм 11.

Дијаграм 11. Ефективност на економскиот одговор од страна на државата при третиот сет мерки за помош на економијата

На прашањето кои мерки на поддршка од досега преземените беа најкорисни за вашата компанија, испитаниците ја посочуваат мерката за поддршка на платите и придонесите на вработените како најзначајна, како втора по значење ја наведуваат мерката за намалување на даночното оптоварување, следува мерката за обезбедување бескаматни кредити на компаниите.

Дијаграм 12. Преземени мерки на државна помош

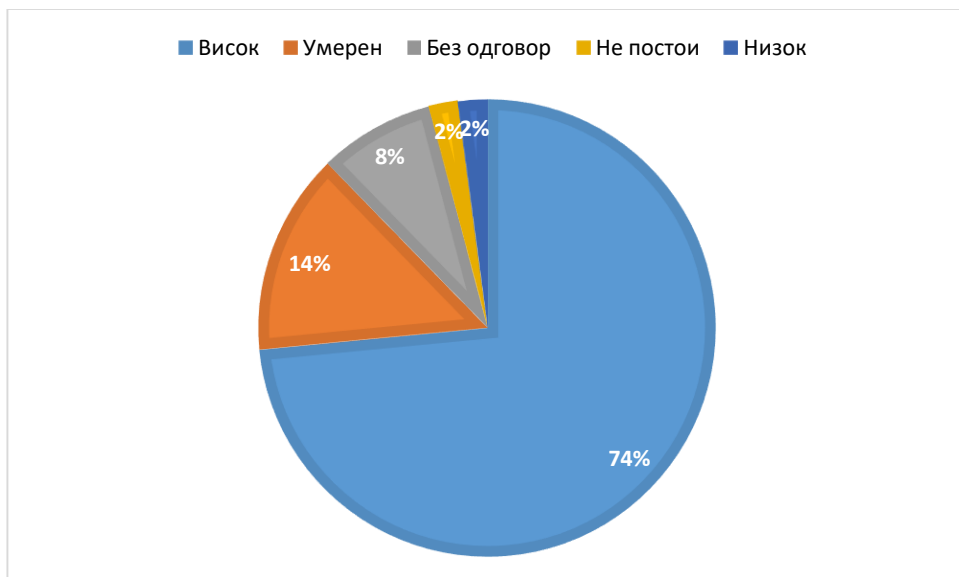
Во однос на прашањето за тоа кои мерки треба да бидат преземени од државата во иднина со цел да се помогне на приватниот сектор најголемо значење е од страна на испитаниците е дадено на субвенционирање на дел од платите и придонесите, потоа обезбедување на бескаматни кредити и кредити за одржување на ликвидноста, субвенционирани тестови за COVID-19 и намалување на аконтациите на данокот на добивка.

Дијаграм 13. Идни мерки за помош на приватниот сектор

На прашањето каков е ризикот од престанок на вашата дејност како последица на кризата, 73% од испитаниците одговориле дека ризикот од престанок на дејноста е висок, 15% од испитаниците го оценуваат ризикот како умерен, 8% немаат одговор, додека по 2% од испитаниците сметаат дека ризикот е низок или нема ризик за престанок на дејноста.

Дијаграм 14. Ризик од престанок на дејност

Што се однесува на времетраењето на мерките за поддршка, 60% од испитаниците сметаат дека тие треба да продолжат до крајот на здравствената пандемија или до отстранување на рестриктивните мерки за патување на меѓународно ниво, 17% сметаат дека од 7 до 9 месеци ќе биде потребна поддршката, 8% сметаат дека поддршката треба да продолжи од 10 до 12 месеци, исто толку немаат одговор колу треба да продолжи поддршката, додека 6% сметаат дека поддршката треба да продолжи во наредните 1 до 3 месеци.

Дијаграм 15. Времетраење на мерките за поддршка

Препораките на испитаниците по однос на тоа кои мерки би требало да ги преземе државата во иднина со цел да му помогне на секторот туризам и угостителство се однесуваат на следното:

- Скалеста поддршка за исплата на плата во наредните месеци согласно падот на приходите, но без критериумот за вкупен број на вработени од некој минат временски период;
- Навремена најава и донесување на нови мерки за компаниите да можат навремено да го планираат своето работење;
- Субвенционирање на платите до месец Јуни 2021;
- Воведување субвенција за домашен туристички промет за организирање на групни патувања во земјата;
- Бескаматни кредити и грантови за туризам и угостителство;
- Овозможување на прослави во рестораните според однапред изработени протоколи;
- Ослободување од ДДВ за режиски трошоци како електрична енергија и вода;
- Повраток на туристичка такса и ослободување од туристичка такса во идниот период;
- Намалување на ДДВ за ресторанските услуги;
- Спроведување на инспекциски надзор и контрола на ресторанското работење;
- Зголемување на финансиските средства наменети за туристичка промоција на земјата;
- Директна финансиска помош на туристичките водичи и придружници;
- Одложување на извршните решенија за најпогодените;
- Побрзо спроведување на мерките за финансиска помош;
- Олеснување на условите за аплицирање за финансиска помош;
- Отварање на границите со соседните држави;
- Ослободување од данок за имот за време на пандемијата;
- Ослободување од плаќање на ЗАМП и др.

5. АНАЛИЗА НА СПРОВЕДЕНИ ИНТЕРВЈУА ВО СЕКТОРОТ ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО

Спроведените интервјуа со претставници од секторот туризам и угостителство се анализирани според коментарите од испитаниците во неколку области. Интервјуата беа спроведени на основа на претходно изработен прашалник (прилог 2), и беа спроведени во периодот 02-08.11.2020 година. Интервјуата беа спроведени лично и телефонски. Просечното времетраење на интервјуата беше половина час. Во интервјуто учество зедаа 9 испитаници, од кои 3 хотели, 4 туристички агенции, 1 ресторан и 1 сместувачки објект во рурална средина (прилог 3).

Заклучоци од интервјуираните испитаници за прашања поврзани со Ефекти од кризата со COVID-19 за понудата на туристички услуги и производи:

- Испитаниците истакнуваат дека, намалувањето на остварениот приход за време на КОВИД-19 кризата за 2020 година се движи помеѓу 80-90%.

- Намалувањето на вработените лица за време на КОВИД-19 кризата изнесува помеѓу 50-70%.
- Намалувањето на странски туристи изнесува над 80%.
- Намалувањето на домашни туристи во хотелските капацитети се движи над 75%.
- Се забележува намалување на туристичката активност и привремено мирување на дејноста во очекување на рестарт на голем број угостителски објекти.
- Постои намалување на ангажманот на работната сила во секторот и задржување на основниот персонал.
- Намалување на остварениот приход кај рестораните изнесува 40-50%, а кај руралните сместувачки капацитети се забележува раст во побарувачката. Намалување на персоналот, кај рестораните изнесува 10-20%, а кај руралните сместувачки капацитети не се забележува намалување.

Заклучоци од интервјуираните испитаници за прашања поврзани со Ефекти од кризата со COVID-19 за понудата на туристички услуги и производи:

- Според испитаниците намалувањето на организирани групи туристи изнесува над 95%.
- Побарувачката се карактеризира со индивидуални туристи кои го организираат патувањето и престојот преку интернет, најчесто преку booking и останати резервационски системи.
- Не се забележува промената на однесувањето на туристите (се запазуваат здравствените протоколи) и потрошувачката на туристите во време на КОВИД-19 во споредба со претходно. Потрошувачката на туристите не е зголемена или намалена.
- Мало зголемување на цените на услугите се забележува кај руралното сместување поради зголемувањето на побарувачката и недоволната понуда на вакви објекти.

Заклучоци од интервјуираните испитаници за прашања поврзани со Преземени мерки од страна на туристичкото стопанство и државата:

Испитаниците сметаат, дека преземените економски мерки од страна на Владата се корисни, но задоцнети и недоволни за првите три сета на мерки. Четвртиот сет на мерки (се уште не е активен) го оценуваат како позитивен за секторот туризам и угостителство. Препораките од испитаниците се однесуваат на следното:

- Условите за аплицирање каде освен основниот критериум за аплицирање - бројот на вработени во месецот за кој се бара финансиска поддршка да е ист или поголем со бројот на вработени заклучно со месец август 2020 година. Испитаниците сметаат, дека овој услов треба да биде отстранет, бидејќи природната промена на работното место на еден вработен може да ја загрози состојбата на останатите вработени, што е спротивно на целите на оваа мерка.
- Критериумот „месечниот просек на вкупните приходи од редовното работење остварени во периодот од април 2020 година заклучно со месец октомври 2020 година, ноември 2020 година или декември 2020 година намалени за одделни еднократни приходи кои не произлегуваат од редовното работење на работодавачот-барател на финансиска поддршка да се намалени најмалку за

30% во однос на месечниот просек на вкупните приходи остварени во периодот од месец април 2019 година заклучно со месец октомври 2019 година“, од страна на испитаниците се смета за единствен и доволен и не се потребни останати критериуми како што е случајот со бројот на вработени.

- Обемот на финансиските средства обезбедени преку бескаматните кредити, треба да биде прилагоден на обемот на основните расходи на компаниите за 2019 година.
- Потребно е конституирање на Комитет за туризам, како највисоко тело за туризам кое би се справувало со предизвиците во секторот туризам и угостителство за времетраење на кризата, но и по нејзиното завршување.
- Испитаните сметаат, дека од приоритетно значење за развој на туризмот во новонастанатата состојба (тренд на посета на дестинации до 600 км) е изградба на автопат на релација аеродром Охрид кон Охрид и Струга, потоа кон Кичево, проширување на патниот правец Охрид-Ресен, да се забрза изградбата на модерен патен правец Куманово-Деве Баир.
- Испитаниците препорачуваат планско уредување на руралните и планинските туристички места за потребите на туристите и посетителите, за издавање на опрема, продажба на сувенири и сл.
- Регулација на езерскиот сообраќај и означување на места за пловни објекти, изградба на туристичка инфраструктура и одбележување на пловните патишта за развој на туризмот на езерата (пловидбена сигнализација и пристаништа).

Заклучоци од интервјуираните испитаници за прашања поврзани со Останати прашања и предвидувања за иднината:

- Според испитаниците, очекуваниот пад на обрт за 2020 година изнесува непроменет во однос на првичната студија и изнесува 60-80%.
- Предвидувањата на испитаниците за следните години 2021 и 2022 година, се движат во насока на бавно закрепнување на секторот од мај 2021 година, а 2021 година падот на обртот се очекува да биде 60%, а во 2022 година 40%.
- Обновување на пазарот и достигнување на перформансите од 2019 година се очекува најрано во 2023 година, до 2025 година.
- Испитаниците сметаат, дека ќе дојде до воведување на нови туристички производи и услуги, понудата ќе треба да се прилагоди на состојбата, а во некои случаи и да дојде до промена на дејноста, како и воведување на креативни и нови начини на работење.

6. ОЦЕНУВАЊЕ И АНАЛИЗА НА ЕФЕКТИТЕ ОД КРИЗАТА ЗА СЕКТОРОТ ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО

Владата на Република Северна Македонија со цел справување со последиците кои се резултат на здравствената криза донесе низа превентивни здравствени, но и три сета економски мерки, меѓувремено до моментот на изготвување на последователната студија Владата се најави и четврт сет на економски мерки кој се уште не беше формално усвоен.

Здравствената криза односно пандемијата со COVID-19 предизвика нарушување на сите конститутивни елементи на туристичкиот пазар како резултат на што туристичко-угостителскиот сектор е еден од најпогодените, а можеби и најпогоден од здравствената пандемија, затоа мерките насочени кон вработените се од социјално значење, но и мерка преку која може да се сочуваат производните структури задржувајќи ја во кондиција туристичката понуда како еден од субјективните конститутивни елементи на туристичкиот пазар што би овозможило брзо возвраќање на инвестицијата истовремено постигнувајќи ја највисоката цел, а тоа е одржување на социјална рамнотежа.

Првичната студија разгледува две можни сценарија претставени во три различни нива на економски одговор каде основен критериум претставува нивото на ефективност на државните интервенции во економијата преку мерки и политики кои имаат за цел избегнување на спирално запаѓање во економска депресија. Улогата и значењето на секоја компонента на сценариото е определена со помош на анкетни прашалници и интервјуа спроведени на вкупно 90 стопанственици од туристичкиот сектор при подготовка на првичната студија.

Со оглед на развојот на настаните, односно фактот дека здравствената криза сеуште трае можеме да констатираме дека во тек е сценарио број 2 од првичната студија кое претпостави продолжена здравствена криза до крајот на 2020 година, со голема веројатност да продолжи и во текот на 2021 година.

Според улогата и значењето на компонентите од сценаријата, економскиот одговор кој во својот сет содржи специјално дизајнирани мерки за секторот туризам и угостителство, предвидува доволно средства за широка поддршка на претпријатијата од секторот, вклучува едноставна процедура и ефикасност во реализацијата го сметаме за високо ефективен економски одговор.

Економскиот одговор кој во својот сет содржи мерки за поддршка на целата економија (нема специјално дизајнирани мерки), средствата се ограничени, процедурата е низ бирократски процес и со високи критериуми го сметаме за делумно ефективен економски одговор.

За недоволно ефективен економски одговор сметаме бавна реакција и ненавремено носење на мерки, селективна поддршка на компаниите, бавни и сложени процедури. Според првичната студија испитаниците го оценуваат економскиот одговор од страна на државата како делумно ефективен економски одговор.

Во последователната студија одговорите на учесниците во однос на нивото на ефективност на економскиот одговор од страна на државата за првите три сета економски мерки одново е оценет како делумно ефективен економски одговор.

Ова значи дека најголем дел од туристичко-угостителските претпријатија аплицираат за финансиска помош во процес на сложена процедура и поставени високи критериуми. Дел од компаниите од туристичкиот сектор ги искористиле мерките за финансиска поддршка, но сепак тешко ја одржуваат ликвидноста, голем дел од претпријатијата се под ризик од стечајни постапки и отпуштаат вработени, загубените работни места во секторот може да се во рамката помеѓу 10 и 20 илјади работни места во зависност од

нивото на ефективност на економскиот одговор со четвртиот сет мерки кое во зависност од поставените услови ќе биде со делумна ефективност, односно ниска ефективност. Според испитаниците доколку останат непроменети најавените критериуми за аплицирање при четвртиот сет мерки, до 70% од компаниите нема да ги исполнат условите, а со тоа се доведуваат во ризик и до 20 илјади работни места што ќе значи ниска ефективност на економските мерки, односно ограничено влијание од мерките врз ефектите предизвикани од пандемијата.

Според испитаниците се потврдува прогнозата од првичната студија која го оценува нивото на ефективност на економскиот одговор како делумен, сепак целосна евалуација на ова сценарио може да биде направена по добивање на податоци од официјалните институции кои се однесуваат на следните прашања кои беа доставени до надлежните институции, но до моментот на затворање на последователната студијата се уште не беа пристигнати податоци за:

- Остварени приходи за следните шифри на дејност за 2019 и 2020 заклучно со септември 2020 година по шифри: 55.1; 55.2; 55.3; 55.9; 56.1; 56.21; 56.29; 56.30; 79.11; 79.12;
- Промена на број на вработени според истите шифри на дејност за цела 2019-та година и за 2020-та заклучно со месец септември;
- Број на издадени туристички ваучери и колку ноќевања се реализирани со помош на туристичките ваучери;
- Број на поддржани вработени лица преку мерката финансиска поддршка на платите според погоре наведените шифри на дејност;
- Број на поддржани вработени лица преку мерката за субвенционирање на придонесите за платите според погоре наведените шифри на дејност.

Табела 2. Преглед на невработени лица евидентирани во Агенцијата за вработување на Република Северна Македонија (јануари-август 2020)

Месец	Јануари	Февруари	Март	Април	Мај	Јуни	Јули	Август
Невработени лица	104409	105816	107732	114762	121187	133455	141777	144759

Извор:

<https://av.gov.mk/content/Statisticki%20podatoci/%D0%90%D0%B2%D0%B3%D1%83%D1%81%D1%82%202020/Nevraboteni%20 avgust 2020.pdf>

Соопштението кое може да се пронајде на официјалната веб страна на Агенцијата за вработување на Република Северна Македонија (се однесува за периодот на месеците јануари-август 2020 година), ни дава увид во бројот на невработени лица во земјата. Бројот на невработени лица не е поделен по сектори на дејност. Вкупниот број на невработени лица во периодот јануари-август во земјава е зголемен за 40350 невработени лица. Според соопштението, со состојба на 31.08.2020 година евидентирани се 12580 невработени лица по основ на прилив од работен однос за кои престанокот, односно одјавата од задолжително социјално осигурување е регистрирана во периодот после 11.03.2020 година, односно во периодот на кризата предизвикана од COVID-19 вирусот.

Официјалните податоци кои беа добиени од страна на Развојна банка на Северна Македонија, АД Скопје, се претставени во табела бр 3.

Табела 3. Број на поддржани проекти и доделени кредити од дејностите хотели, туристички агенции и ресторани за време на пандемијата

Назив на кредитна линија	Број на поддржани проекти од областа на хотели, туристички агенции и ресторани за време на пандемијата	Износ во ЕУР на поддржани проекти од областа на хотели, туристички агенции и ресторани за време на пандемијата	Просечен износ на ЕУР по проект	Процентуален износ
Кредитна линија КОВИД 1	417	3.212.458	7.704	33%
Кредитна линија КОВИД 2	150	1.689.130	11.261	17%
Кредитна линија - Европска инвестициона банка	11	4.892.000	444.727	50%
Вкупно	578	9.793.588	16.943	100%

Извор: Развојна банка на Северна Македонија, АД Скопје

Од табелата 3, може да се забележи, дека вкупниот број на поддржани проекти од дејностите хотели, туристички агенции и ресторани за време на пандемијата изнесува 578, во износ 9.793.588 евра. Според официјалните статистики за компаниите во секторот туризам угостителство (2017 година – 4494 компании), на околу 13% од овие компании им се одобрени проекти и доделени кредити од дејностите хотели, туристички агенции и ресторани за време на пандемијата.

Во однос на делот на прогнозите кој се однесува на авионскиот превоз на патници, според податоците кои ги добивме од ТАВ Аеродроми можеме да заклучиме дека првичната студија со голема прецизност го предвидува развојот на настаните. Сценарио 2 од првичната студија прогнозираше рестартирање на авионскиот редовен сообраќај во текот на месец јули, отежнати процедури за патување што ќе допринесат со намален капацитет на сите превозни средства и до 60%, пад на бројот на туристи за 2020 година од 80%. Сепак целосна евалуација ќе биде можно да се направи кога ќе бидат достапни статистичките податоци за целата 2020-та година.

Во прилог на прогнозата од првичната студија одат и податоците кои се однесуваат на намалениот транспорт на патници и остварените летови од меѓународните аеродроми во земјата.

Табела 4. Број на патници и остварени летови за периодот Јануари-Октомври 2020 година во земјата

	Година	Јануари-Октомври	Март-Октомври
Број на патници	2019	2.290.441	1.985.195
	2020	685.333	334.625
	Процентуално намалување	70%	83%
Патнички летови	2019	8.303	7.134
	2020	3.136	1.778
	Процентуално намалување	62%	75%
Вкупно летови	2019	9.361	8.824
	2020	3.895	2.443
	Процентуално намалување	58%	72%

Извор: ТАВ Аеродроми, Меѓународен аеродром Скопје.

Од табелата може да се забележи, дека бројот на патници на меѓународните аеродроми во земјата е намален за 83% во периодот на месеците Март-Октомври. Во истиот период, бројот на патнички летови е намален за 75%.

6.1. СПОРЕДБЕНИ СТАТИСТИЧКИ ПОДАТОЦИ ЗА СЕКТОРОТ ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО ВО ЗЕМЈАТА

Еден од најважните податоци во туристичката статистика се бројот на туристи и остварените ноќевања. Во табелата 5 и 6 подолу, даден е приказ на статистичките податоци поврзани со бројот на туристи и остварени ноќевања во земјата во периодот јануари-август 2020 година (за времетраење на кризата), споредбено со истиот период во 2019 година.

Табела 5. Број на туристи јануари-август 2020

Месец	Туристи	Намалување на туристи во однос на 2019 во проценти	Намалување на домашни туристи во однос на 2019 во проценти	Намалување на странски туристи во однос на 2019 во проценти
Јануари	55266	Зголемен за 12.7	Зголемен за 1.0	Зголемен за 20.6
Февруари	47288	Зголемен за 8.3	Зголемен за 6.2	Зголемен за 9.5
Март	17943	67.3	60.5	70.4
Април	741	99.1	97.7	99.7
Мај	838	99.2	97.8	99.7
Јуни	5210	95.6	88.9	97.9
Јули	75591	56	4.8	94.9
Август	133704	38.2	Зголемен за 8.9	92.8

Извор: <http://www.stat.gov.mk/PrethodniSooptstenijaOblast.aspx?id=69&rbrObl=25>

Август. Според податоците на Државниот завод за статистика, бројот на туристите во август 2020 година изнесува 133 704, а бројот на ноќевањата изнесува 684 719. Бројот на туристите во август 2020 година, во однос на август 2019 година, е намален за 38.2 %, а бројот на ноќевањата е намален за 24.3 %. Бројот на домашните туристи во август 2020 година, во однос на август 2019 година, е зголемен за 8.9 %, а бројот на странските туристи е намален за 92.8 %. Бројот на ноќевањата на домашните туристи во август 2020 година, во однос на август 2019 година, е зголемен за 1.1 %, а бројот на ноќевањата на странските туристи е намален за 91.3 %.

Јули. Според податоците на Државниот завод за статистика, бројот на туристите во јули 2020 година изнесува 75 591, а бројот на ноќевањата изнесува 436 180. Бројот на туристите во јули 2020 година, во однос на јули 2019 година, е намален за 56.0 %, а бројот на ноќевањата е намален за 36.1 %. Бројот на домашните туристи во јули 2020 година, во однос на јули 2019 година, е намален за 4.8 %, а бројот на странските туристи е намален за 94.9 %. Бројот на ноќевањата на домашните туристи во јули 2020 година, во однос на јули 2019 година, е намален за 6.3 %, а бројот на ноќевањата на странските туристи е намален за 93.4 %.

Јуни. Според податоците на Државниот завод за статистика, бројот на туристите во јуни 2020 година изнесува 5 210, а бројот на ноќевањата изнесува 14 179. Бројот на туристите во јуни 2020 година, во однос на јуни 2019 година, е намален за 95.6 %, а бројот на ноќевањата е намален за 94.6 %. Бројот на домашните туристи во јуни 2020 година, во однос на јуни 2019 година, е намален за 88.9 %, а бројот на странските туристи е намален за 97.9 %. Бројот на ноќевањата на домашните туристи во јуни 2020 година, во однос на јуни 2019 година, е намален за 90.1 %, а бројот на ноќевањата на странските туристи е намален за 96.6 %.

Табела 6. Број на ноќевања јануари-август 2020

Месец	Ноќевања	Намалување на ноќевања во однос на 2019 во проценти	Намалување на ноќевања на домашни туристи во однос на 2019 во проценти	Намалување на ноќевања на странски туристи во однос на 2019 во проценти
Јануари	109733	Зголемен за 6.9	Зголемен за 1.5	Зголемен за 11.4
Февруари	94883	Зголемен за 3.4	Зголемен за 0.9	Зголемен за 5.2
Март	17943	62.8	50.3	69.6
Април	4690	97.2	96.1	97.8
Мај	4946	97.6	96.7	98
Јуни	14179	94.6	90.1	96.6
Јули	436180	36.1	6.3	93.4
Август	684719	24.3	Зголемен за 1.1	91.3

Извор: <http://www.stat.gov.mk/PrethodniSoopstenijaOblast.aspx?id=69&rbrObl=25>

Мај. Според податоците на Државниот завод за статистика, бројот на туристите во мај 2020 година изнесува 838, а бројот на ноќевањата изнесува 4 946. Бројот на туристите во мај 2020 година, во однос на мај 2019 година, е намален за 99.2 %, а бројот на ноќевањата е намален за 97.6 %. Бројот на домашните туристи во мај 2020 година, во

однос на мај 2019 година, е намален за 97.8 %, а бројот на странските туристи е намален за 99.7 %. Бројот на ноќевањата на домашните туристи во мај 2020 година, во однос на мај 2019 година, е намален за 96.7 %, а бројот на ноќевањата на странските туристи е намален за 98.0 %.

Април. Според податоците на Државниот завод за статистика, бројот на туристите во април 2020 година изнесува 741, а бројот на ноќевањата изнесува 4 690. Бројот на туристите во април 2020 година, во однос на април 2019 година, е намален за 99.1 %, а бројот на ноќевањата е намален за 97.2 %. Бројот на домашните туристи во април 2020 година, во однос на април 2019 година, е намален за 97.7 %, а бројот на странските туристи е намален за 99.7 %. Бројот на ноќевањата на домашните туристи во април 2020 година, во однос на април 2019 година, е намален за 96.1 %, а бројот на ноќевањата на странските туристи е намален за 97.8 %.

Март. Според податоците на Државниот завод за статистика, бројот на туристите во март 2020 година изнесува 17 943, а бројот на ноќевањата изнесува 41 948. Бројот на туристите во март 2020 година, во однос на март 2019 година, е намален за 67.3 %, а бројот на ноќевањата е намален за 62.8 %. Бројот на домашните туристи во март 2020 година, во однос на март 2019 година, е намален за 60.5 %, а бројот на странските туристи е намален за 70.4 %. Бројот на ноќевањата на домашните туристи во март 2020 година, во однос на март 2019 година, е намален за 50.3 %, а бројот на ноќевањата на странските туристи е намален за 69.6 %.

Од табелите 5 и 6 можеме да забележиме дека пред здравствената пандемија Северна Македонија регистрира пораст на посети и ноќевања на странски туристи и тоа за 21% зголемување на бројот на странски туристи и 11% на бројот на ноќевања за месец јануари, односно 10% зголемување на бројот на странски туристи и 5% на ноќевањата за месец февруари. Периодот кој следува по месец март односно по прогласувањето пандемија процентуалното намалување на бројот на странски туристи по месеци се движи помеѓу 70% и 100% за да забележиме намалување од 82% на бројот на туристи за периодот јануари – август во 2020-та година во однос на истиот период 2019-та година, додека кај ноќевањата бележиме речиси идентично намалување на бројот на ноќевања кој се движи помеѓу 70% и 98% по месеци или намалување од 83% на бројот на ноќевања за периодот јануари – август 2020-та година во однос на истиот период 2019-та година.

Статистички податоци во однос на бројот на странски туристи и остварени ноќевања во целост кореспондираат со прогнозите од првичната студија според сценарио 2 прикажани во дијаграм 19 во првичната студија.

Слично како и за странските туристи можеме да забележиме дека пред здравствената пандемија Северна Македонија регистрира пораст на посети и ноќевања и на домашни туристи и тоа за 1% зголемување на бројот на домашни туристи и 1,5% на бројот на ноќевања за месец јануари, односно 6% зголемување на бројот на домашни туристи и 1% на ноќевањата за месец февруари. Периодот кој следува по месец март односно по прогласувањето пандемија процентуалното намалување на бројот на домашни туристи по месеци се движи помеѓу 5% и 98% со исклучок на месец август кога е регистриран зголемен број на домашни туристи за 9% и зголемен број на ноќевања за 1% за да забележиме намалување од 25% на бројот на домашни туристи за периодот јануари –

август во 2020-та година во однос на истиот период 2019-та година, додека кај ноќевањата бележиме слично намалување на бројот на ноќевања помеѓу 7% и 97% по месеци, со исклучок на месец август кога забележуваме раст од 1% или намалување од 16% на бројот на ноќевања за периодот јануари – август 2020-та година во однос на истиот период 2019-та година.

Од погоре изнесеното може да се заклучи дека првичната студија во делот со препораки за стимулирање на домашниот пазар со голема точност прогнозира дека иако потенцијалот на домашниот пазар не е доволен да го надомести загубениот туристички промет кој го генерираат странските туристи, сепак може да помогне во намалување на негативните последици, особено за популарните туристички дестинации. Тоа значи дека делот од препораките (на пр. туристички ваучер) кои совпаѓаат или се прифатени од страна на ресорните институции на предлог на стопанските комори и бизнис асоцијации имаат оправданост и потенцијал да ги амортизираат односно ублажат негативните ефекти предизвикани од пандемијата со вирусот COVID-19 што може да се забележи од следната табела.

Табела 7. Намалување на туристи во однос на 2019 во проценти за период јануари-август

Намалување на туристи во однос на 2019 во проценти за период јануари-август	Намалување на домашни туристи во однос на 2019 во проценти за период јануари-август	Намалување на странски туристи во однос на 2019 во проценти за период јануари-август
60	25	82

Во прилог на овој заклучок се статистичките податоци прикажани во табела 7. Периодот кој следува по месец март односно по прогласувањето пандемија процентуалното намалување на бројот на домашни и странски туристи по месеци се движи помеѓу 39% и 99% за периодот јануари – август во 2020-та година во однос на истиот период 2019-та година, додека кај ноќевањата бележиме слично намалување на бројот на ноќевања кое се движи помеѓу 24% и 98% по месеци.

Табела 8. Намалување на ноќевања во однос на 2019 во проценти за период јануари-август

Намалување на ноќевања во однос на 2019 во проценти за период јануари-август	Намалување на ноќевања од домашни туристи во однос на 2019 во проценти за период јануари-август	Намалување на ноќевања од странски туристи во однос на 2019 во проценти за период јануари-август
45	16	83

Најголемо намалување бележиме за месеците април, мај и јуни и тоа помеѓу 95% и 99% на бројот на туристи и ноќевања, додека најмало намалување бележиме за месец август од 38% на бројот на туристи односно 24% за бројот на ноќевања во однос на истиот

месец претходната година. За периодот јануари–август бележиме намалување на бројот на туристи за 60%, односно бројот на ноќевања за 45%.

Со намера да ја провериме коректноста на заклучоците од анализираните претходно реализирани интервјуа со домашни и странски туроператори во првичната студија, каде на прашањата кои се однесуваа на идни трендови во меѓународниот туризам испитаниците предвидоа зголемена побарувачка на дестинации кои ќе бидат во можност да понудат зголемен квалитет во еколошки чиста средина, даден е табеларен приказ на општините кои регистрирале најголемо намалување, односно општините кои регистрирале најмало намалување на туристи и ноќевања за периодот јануари – август 2020-та година во однос на истиот период 2019-та година.

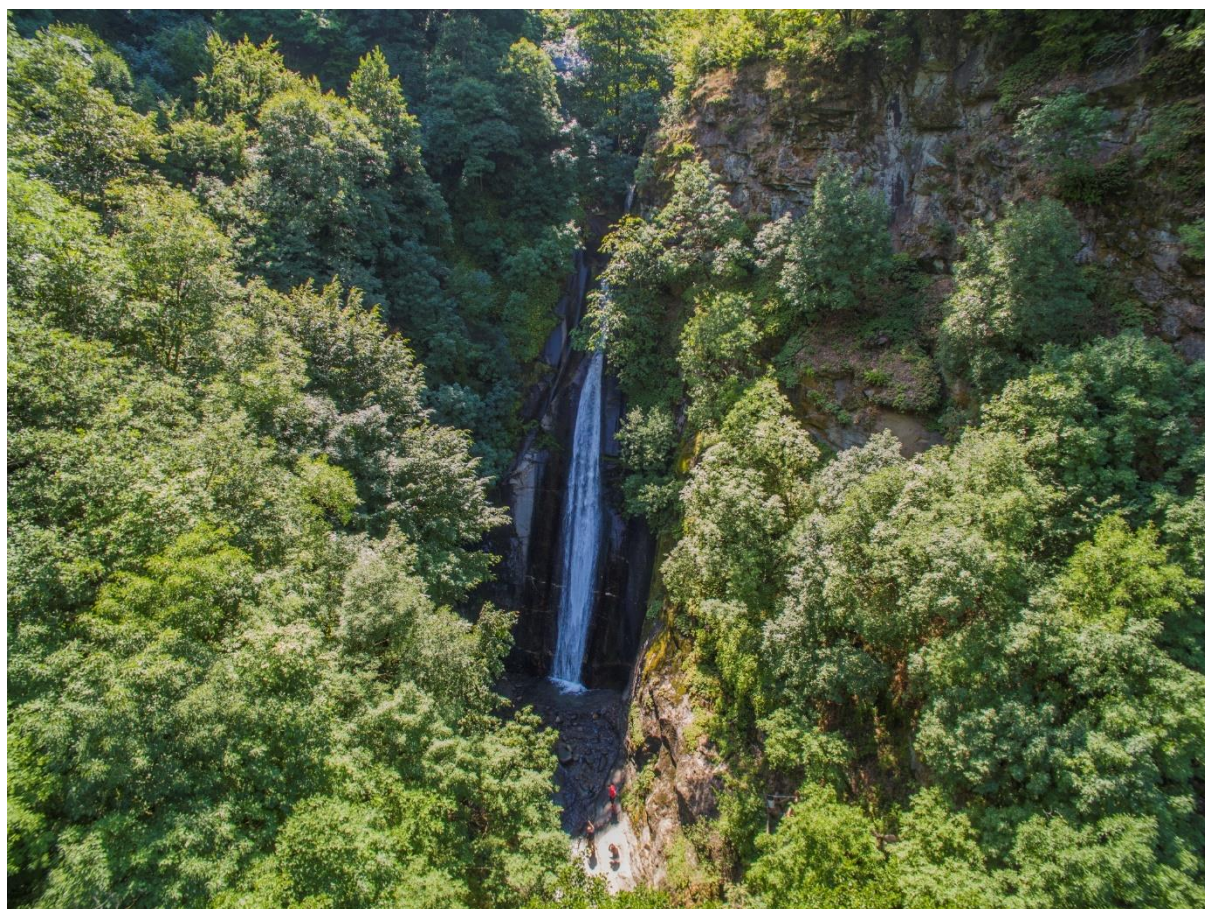
Табела 9. Приказ на намалување на бројот на домашни и странски туристи и ноќевања во проценти по општини во 2020-та година за периодот јануари–август во однос на истиот период во 2019-та година

Општина	Процентуално намалување туристи	Процентуално намалување ноќевања
Кичево	-100,00%	-100,00%
Бутел	-90,62%	-89,01%
Кисела Вода	-90,08%	-89,73%
Карпош	-82,85%	-82,77%
Неготино	-80,82%	-83,62%
Пробиштип	-80,12%	-72,96%
Центар	-79,18%	-76,45%
Петровец	-78,96%	-76,39%
Велес	-78,65%	-77,36%
Прилеп	-77,17%	-78,08%
Чаир	-76,03%	-73,81%
Штип	-71,75%	-57,14%
Дебар	-71,73%	-76,54%
Куманово	-71,03%	-57,24%
Виница	-69,97%	-71,78%
Битола	-69,77%	-75,51%
Кавадарци	-68,44%	-73,05%
Аеродром	-67,74%	-71,07%
Гостивар	-67,32%	-65,70%
Струмица	-67,16%	-71,23%
Гевгелија	-62,51%	-50,08%
Тетово	-56,36%	-45,71%
Охрид	-53,06%	-33,18%
Кочани	-52,66%	-31,95%
Дојран	-49,13%	-40,28%
Ресен	-48,04%	-44,23%
Крушево	-41,13%	-40,82%
Струга	-36,45%	-26,72%

Берово	-31,62%	-21,57%
Маврово и Ростуша	-27,35%	-27,21%

Од табелата можеме да забележиме дека најголемо намалување на бројот на туристи и ноќевања изразено во проценти имаат градските општини, односно општините на град Скопје, но и други градски општини – Пробиштип, Неготино, Прилеп, Велес кои имаат намалување на бројот на ноќевања над 75%, додека најмало намалување на бројот на ноќевања има во општините: Маврово и Ростуша, Берово, Струга, Крушево од кои три од четирите општини имаат рурален карактер.

Според прикажаното во табелата можеме да заклучиме дека прогнозата на испитаниците во однос на новите трендови во туризмот е коректна, односно ги оправдува препораките за развојни политики на туризмот во руралните средини преку мерки и инструменти кои ќе овозможат територијална дисперзија во туристичкото производство како би можеле да почувствуваат придобивки од туризмот поголем број на рурални општини кои во моментот имаат недостиг од туристичка понуда и содржини, а располагаат со поволни природни или културно-историски фактори кои во иднина лесно може да претставуваат туристички потенцијал. Мерките за поддршка на туризмот во руралните средини ќе значат економски придобивки за преостанатите општини од кои најголемиот дел се рурални општини.

7. ПРЕПОРАКИ ОД ПРВИЧНА СТУДИЈА

Со цел обезбедување на економски опстанок на компаниите од туристичко – угостителскиот сектор, но и да се одржи рамнотежа помеѓу побарувачката и понудата на пазарот на трудот како резултат на спроведените истражувања првичната студија препорача низа на краткорочни мерки, мерки на среден и долг рок, препораки за стимулирање на домашниот туризам, но и реформи во системот на туризмот како би се создале услови за забрзан развој на туризмот во периодот кој следува по завршување на кризата, односно забрзан економски развој и воспоставување на ред во секторот.

Сепак, иако дел од препораките совпаѓаат со превземените мерки за поддршка на стопанството од страна на Владата, првичната студија и препораките кои произлегоа од истражувањето не беа предмет на формално разгледување на ниту една институција, орган или тело, што го направи неможно определувањето на статусот на препораките во однос на тоа дали се прифатени или одбиени особено што нивната цел е да послужат како основа за конструктивна дискусија помеѓу власта и стопанството за изнаоѓање решенија за справување со предизвиците.

Во таквата поставеност поголем дел од препораките се презентирани како предлози преку стопанските комори и бизнис асоцијации на Координативното тело за туризам оформено со цел да ја претставува туристичката индустрија во Координативното тело на Владата на Република Северна Македонија, со што да ја зголеми координацијата и навремената размена на информации помеѓу туристичката индустрија и државните институции. Координативното тело не е надлежно во однос на решавање, усвојување или постапување во однос на предлозите, но преку Министерство за економија ја информира Владата на Република Северна Македонија за предлозите и потребите на стопанството.

Недостасува тело или орган од највисок ранг надлежно за туризам кое ќе има овластување за усвојување, верификација на заклучоци и одлуки и понатаму задолжување за постапување на соодветните ресорни институции со акциски план за реализација во функција на развој на туризмот како еден од приоритетните сектори кое ќе дејствува како механизам за изнаоѓање решенија и надминување на пречките за развој на туризмот особено корисно во кризни ситуации.

Препораките содржани во првичната студија се прикажани во табелите кои следуваат со појаснување за нивна опфатеност со донесените мерки од страна на Владата на Република Северна Македонија за поддршка на стопанството во првите три пакети.

Табела 10. Табеларен приказ на препорачани мерки со првичната студија кои делумно или целосно совпаѓаат со донесените мерки за поддршка на економијата во првите три сета

	Препорачана мерка во првична студија	Забелешка
1	Финансиска поддршка на придонесите на вработените за месеците за кои е обезбедена поддршка за нето плата.	Целосно опфатена со мерката 1 за поддршка на придонесите на платите за месеците април, мај подоцна вклучен и месец јуни.
2	Да се продолжи субвенционирањето на плата од 14.500 денари и за месец јуни 2020 година при сценарио 1, додека при сценарио два да се разгледа нејзино продолжување до крајот на годината.	Целосно опфатена со мерката 1 за финансиска поддршка на платите во износ од 14.500 денари за месеците април и мај, мерка која продолжи и во месец јуни.
3	Да се обезбеди директна поддршка во ликвидноста на компаниите преку посебни линии за финансирање на секторот.	Делумно опфатена со мерката 12 и 13 дополнителни бескаматни кредити во износ од 8 милиони евра и евтини кредити од Развојна банка пласирани преку комерцијалните банки. Испитаниците се произнесоа дека износот, времетраењето и процедурата за аплицирање на оваа кредитна линија не одговараат според потребниот обем.
4	Да се олеснат условите за аплицирање за мерките за поддршка, за да се сочуваат работните места и одржи ликвидноста на компаниите.	Делумно опфатена. Критериумот кој побарува бројот на вработени во месецот за кој се бара финансиска поддршка од овој закон да биде ист или поголем со бројот на вработени заклучно со месец август 2020 година е пречка за остварување на целта на оваа мерка.
5	Воведување вредносен туристички ваучери кои ќе се реализираат преку лиценцирана туристичка агенција регистрирана за мерката при Министерство за економија или директно во категоризиран сместувачки капацитет кој се пријавил и регистрирал за мерката во Министерство за економија.	Целосно опфатено со донесената мерка туристички вредносен ваучер наменет за лица со пониски приходи.
6	Да се донесат одлуки за сите предвидени патувања, екскурзии, конференции, настани кои се финансирани од државни или општински средства, вклучително и јавните претпријатија и образовните установи да ги реализираат во рамките на Република Северна Македонија.	Опфатена. Оваа одлука да продолжи во следните години, засега нема услови да даде резултати.
8	Да се спроведе силна кампања за поттикнување на внатрешниот туризам. Оваа мерка може да биде спроведена преку националните сервис македонска телевизија и македонско радио.	Опфатена со кампањата „Дома си е дома“. Претстои да се разгледа продолжување на кампањата.

Табела 11. Табеларен приказ на препорачани мерки со првичната студија кои не совпаѓаат со донесените мерки за поддршка на економијата во првите три сета или претстои да бидат разгледани во иднина.

	Препорачана мерка во првична студија	Забелешка
1	Да се обезбеди фонд наменет за доделување неповратна помош како компензација за периодот во кој туристичкиот сектор не е во можност да работи.	Не е опфатена со првите три сета економски мерки.
2	Да мируваат обврските за осигурување и технички преглед на автобуси за превозниците кои не работат.	Не е опфатена.
3	Намалување на цените на комуналните услуги за компаниите во овој сектор за 2020 година.	Не е опфатена.
4	Ослободување или замрзнување на сите општински давачки и даноци за овој сектор во текот на 2020 година.	Не е опфатена.
5	Приказот за број и ноќевања на домашни и странски туристи по земја на припадност, по општини, по месеци – да биде прикажан и по категорија на сместувачки капацитет каде се остварени ноќевањата.	Претстои да се разгледува.
6	Одобрените бескаматни кредити да бидат во висина на прикажаните трошоци во завршната сметка на компаниите од сектор туризам, а враќањето на бескаматните кредити да отпочне на 01.06.2021 во висина од прикажаните трошоци 2019 година.	Не е опфатена.
7	Да биде зајакната промоцијата во земјите од регионот во географски радиус од 600 км.	Претстои да се разгледува.
8	Да биде зајакната промоцијата во европските држави кои се традиционални пазари за Република Северна Македонија.	Претстои да се разгледува.
9	Финансиски да се поддржат маркетинг активностите на туристичките агенции кои се ориентирани на дојдовен туризам.	Претстои да се разгледува.
10	Да се спроведе силна кампања за поттикнување на внатрешниот туризам.	Претстои да се разгледува.
11	Субвенционирање на придонесите за вработените во секторот за 2020 година за претпријатијата од туристичко-угостителскиот сектор.	Не е опфатена. Претстои да биде разгледувано за 2021 година.
12	Субвенционирање на придонесите за нововработените во секторот за претпријатијата од туристичко-угостителскиот сектор за периодот по завршување на здравствената криза до постигнување на перформансите од 2019 година (за лица се регистрирани како баратели на работа над 6 месеци).	Претстои да се разгледува.
13	Воведување на флексибилно работно време и намалено работно време.	Претстои да се разгледува.
14	Да бидат организирани и спроведени обуки	Претстои да се разгледува.
15	Субвенционирани камати на кредити од комерцијалните банки на долг рок, (ниски каматни стапки)	Претстои да се разгледува.
16	Проширување на субвенциите за странски туристи, (проширување на географскиот опфат)	Претстои да се разгледува.
17	Да се поедностави процедурата за субвенции во склад со современата информатичка технологија (да отпаднат непотребните услови и да се подобри квалитетот на текстот за определување на поблиските критериуми за аплицирање).	Претстои да се разгледува.

18	Даночни олеснувања или субвенции за сите капитални расходи преземени од хотелите за надградба или проширување на нивната материјално техничка база и даночни стимулации или субвенции за инвестирање во технологија и опрема за времетраење на пандемијата со COVID-19.	Претстои да се разгледува.
19	Препораки за реформи (закон, инспекција и др.)	Претстои да се разгледува.

8. ПРЕПОРАКИ ЗА СЕКТОРОТ ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО НА ПОСЛЕДОВАТЕЛНАТА СТУДИЈА

Последователната студија претставува уште еден обид да ги поддржиме засегнатите страни од приватниот и јавниот сектор, како што се туристички комори и бизнис асоцијации, компании, финансиски институции и Владата.

Од клучно значење за справувањето со предизвиците како резултат од кризата COVID-19 е првата препораката означена со точка 1 од поглавје 8.1 без која сите понатамошни стратегии, студии, проекти, документи и слично кои се релевантни за туризмот ќе бидат со отежнат пат на реализација. По конституирањето на Комитет за туризам да бидат ставени на дневен ред за разгледување поважните документи од областа на туризмот, додека на итна седница да се разгледаат препораките за справување со последиците од пандемијата и да се дадат понатамошни насоки и задолженија на ресорните институции. Засегнатите страни можат заеднички да придонесат во секторските напори.

8.1. ПРЕПОРАКИ ЗА ПОДДРШКА НА СЕКТОРОТ ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО ВО ВРЕМЕТРАЕЊЕ НА РЕСТРИКТИВНИТЕ МЕРКИ ВО МЕЃУНАРОДНИОТ ПРОТОК НА ПАТНИЦИ

Препораките за поддршка на секторот туризам и угостителство во времетраење на рестриктивните мерки во меѓународниот проток на патници се следните:

1. Да се конституира Комитет за туризам како највисоко тело за туризам.

Во моментов недостасува тело од највисок ранг кое ќе ги разгледува предложените мерки, студии, проекти од областа на туризмот и ќе има овластување за усвојување, верификација на заклучоци и одлуки, односно ќе има надлежност да ги задолжи за постапување соодветните ресорни институции со акциски план за реализација во функција на развој на туризмот како еден од приоритетните сектори. Оттаму произлегуваат потешкотиите за надминување на предизвиците во туризмот. Ова владино тело ќе дејствува како механизам за изнаоѓање решенија и надминување на пречките за развој на туризмот особено во кризни ситуации. Конституирањето на Комитет за туризам⁴ ќе значи потврда на заложбите за развој на туризмот и воопшто економијата доколку го земеме во предвид потенцијалот на туризмот како индустрија која може да обезбеди повеќекратно повисоки приходи во буџетот од оној во 2019-та година.

⁴ Првиот Комитет за туризам во земјата е формиран во 1948 година со Уредба за оснивање Комитет за туризам и угостителство <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/A5D7DF202B7343A0B2D71D94017BEE29.pdf>

Оваа препорака претставува основен услов од кој ќе зависи начинот на справување со последиците од кризата, во спротивно изработката на студии, документи, проекти и други развојни активности од областа на туризмот ќе бидат во ризик од ограничени ефекти и отежната реализација.

Препораките дадени во првичната и последователната студија кои не се опфатени, се делумно опфатени или претстои да се разгледуваат да бидат поставени на дневен ред на Комитетот за туризам.

Дадените препораки во првичната и последователната студија за секторот туризам и угостителство – погоден од здравствената пандемија да бидат поставени на итна седница на Комитетот за туризам, по што да бидат донесени заклучоци, подготвени насоки и доставен акциски план со чекорите кои треба да бидат превземени од страна на надлежните институции, а во насока на квалитетен одговор на предизвиците со кои се соочуваме.

2. Да се продолжи со поддршка на придонесите на вработените и финансиската поддршка на платите за вработените до март 2021-та година.

Извесно е дека здравствената криза ќе продолжи до крајот на 2020-та година, а многу веројатно и во 2021-ва година затоа даваме препорака да се ревидира потребата од поддршката се додека компаниите го исполнуваат основниот критериум согласно уредбата или се додека приходите на компанијата се намалени за над 30% во однос на истиот период во 2019-та година или се додека меѓународниот проток на патници е отежнат поради рестриктивните мерки воведени во функција на превенција од ширење на COVID 19. Да се овозможи вработените кои не доаѓаат на работа како ризични групи да добијат статус на боледување.

3. Да се олеснат условите за аплицирање на најавената мерка за финансиска поддршка на платите за вработените, за да се сочуваат повеќе работните места.

Во најавениот закон предвиден е критериум кој побарува бројот на вработени во месецот за кој се бара финансиска поддршка од овој закон да е ист или поголем со бројот на вработени заклучно со месец август 2020 година што претставува пречка за остварување на целта на оваа мерка. Земајќи ја во предвид основната цел на мерката – сочувување на работните места во секторот, овој услов ги дискриминира работните места на вработените кои работат во компании каде има промена на бројот на работници од месец август како помалку важни, поставувајќи ги нивните работни места во ризик, иако намената на овој закон е да се потврдат напорите за сочувување на секое работно место. Потребно е државата јасно да се определи за тоа дали ќе инвестира во загубени работни места или во сочувани работни места.

Да се даде можност корисници на мерките на поддршка да бидат и компании во чиј состав имаат регистрирано подружници чија дејност спаѓа во туризам.

4. Да се обезбедат бесплатни тестови за COVID-19 за сите странски државјани со туристички престој во република северна македонија.

Бесплатните тестови да бидат наменети за странски државјани кои ќе докажат туристички престој во Република Северна Македонија со хотелска сметка или ваучер

издаден од туристичка агенција кој го потврдува туристичкиот или деловен престој на странскиот државјанин или друг приложен доказ. За организирани туристички групи тестовите да бидат земени во сместувачкиот објект каде е сместена групата по упатено барање од страна на сместувачкиот објект, а резултатите да бидат издадени на англиски јазик во рамки на 24 часа. Бесплатните COVID-19 тестови да бидат овозможени за државјаните на оние држави на кои ќе им бидат потребни при влез назад во матичната држава. Воедно да бидат подготвени протоколи за дејствување во случај на позитивни резултати од направениот тест.

5. Да биде продолжен периодот на одложување на ратите и каматите за кредити на компаниите од туристичко-угостителскиот сектор.

Во услови кога ситуацијата за туризмот е многу тешка и секторот е речиси без приходи се наметнува како неопходност одлагање на ратите за пласираните кредити во секторот туризам и угостителство. Воедно да се разгледа и можноста да се воведат ваучери за гаранции за рефинансирање на кредитни обврски пред банките.

6. Да се продолжи мерката за вредносен туристички ваучер за лица со слаби примања во текот на 2021-ва година.

Да продолжи мерката за поддршка на лица со слаби приходи преку вредносен туристички ваучер и во текот на 2021-ва година. Мерката е корисна и како социјална мерка наменета за лица со слаби приходи истовремено го помага туризмот.

7. Ослободување на ДДВ за услуги во угостителството во времетраење од една година (на пр. календарска 2021 година.)

За дестинацијата е од исклучително значење да излезе од кризата во кондиција која нема да го наруши производниот капацитет и понудата. Ова е предуслов за брза консолидација на секторот и дестимулирање на сивата економија.

8. Да се ослободат од ДДВ дел од туристичките услуги на туристичките агенции кои работат дојдовен туризам за делот од програмата кој не се реализира во рамки на границите на република Северна Македонија.

Имајќи ја во предвид актуелната ситуација на меѓународниот туризам и потребата од поддршка на дестинацијата и туристичките агенции кои се занимаваат со дојдовен туризам предлагаме преку интервенција во Законот за ДДВ во склад со директивите на ЕУ да се постават домашните туристички агенции во рамноправна положба со туристичките агенции од земјите членки на ЕУ, како би се зголемиле можностите за придобивање странски пазари во натпревар под еднакви услови на меѓународниот пазар на туризмот.

9. Да се забрза изградбата на автопатот Кичево-Охрид и да се предвиди проширување на патниот правец Охрид-Ресен, потоа да се забрза изградбата на модерен патен правец Куманово-Деве Баир.

Земајќи ги в предвид трендовите во туризмот кои произлегуваат како резултат од пандемијата во наредниов период повеќе ќе може да се смета на пазарите од регионот и на домашниот пазар. Тоа наметнува итна потреба од забрзување на изградбата и модернизација на патните правци кои ги поврзуваат основните туристички центри со

пазарите од регионот. Притоа приоритет да биде даден на поврзување на охридскиот аеродром со регионот. Патната достапност преку квалитетна и брза патна врска на главниот туристички регион со Скопје и регионалните пазари од соседните држави може да ја смени ситуацијата во многу краток рок и да резултира со неколкукратно зголемување на туристичкиот промет од соседните држави во југозападниот регион, но и во цела Република Северна Македонија.

10. Да се помогнат аеродромите во Република Северна Македонија со цел развој на авиосообраќајот.

Авионскиот превоз се соочува со шок од кој засега е многу тешко да се предвиди исходот, но овој шок директно се одразува и врз работата на аеродромите. Запирање или намалување на обемот на авиосообраќајот дури и за краток период ќе биде голем удар за економијата, а особено за туризмот, затоа во комуникација и соработка со аеродромите да се проверат можните ризици и да биде подготвен план за помош на аеродромите во случај на потреба како би се овозможила конкурентност во однос на аеродромите од соседството што позитивно ќе се одрази на целокупната економија. Оваа помош/поддршка која би се дала кон аеродромите би била индиректна поддршка на самиот авиосообраќај и авиокомпаниите. Во форма на меркетинг поддршка, преку аеродромите насочена кон авиокомпаниите да се охрабрат побрзо да ги возобноват линиите кон нашите аеродроми. Во ова време на криза, секое финансиско олеснување на авиокомпаниите е многу значајно при носењето на одлуките кон кои дестинации ќе оперираат и со кој капацитет. Веќе станува тренд да се помагаат авиокомпаниите со дополнителна поддршка (од страна на државата или од аеродромите), со што ова полека се наметнува како важна алатка во возобновувањето на авиосообраќајот. При ваква финансиска истрошеност, авиокомпаниите ги ревидираат дестинациите каде што оперираат, и оние со најмала профитабилност можно е да се избришат од нивниот распоред на летање за одреден период. Конкурентноста на Скопје и Охрид како дестинации ќе ги постави високо на листата на приоритети кај авиокомпаниите што претставува поддршка за целокупната економија.

8.2. ПРЕДЛОГ МЕРКИ ЗА УНАПРЕДУВАЊЕ НА ТУРИЗМОТ

На основа на спроведените истражувања, во текстот подолу се наведени позначајните предлог мерки за унапредување на туризмот.

1. Создавање на гарантен фонд. Создавање услови, олеснување на можностите и достап до мали кредити со пониски камати за вложување во мали семејни бизниси во руралните средини во областа на туризмот. Потреба од создавање државен гарантен фонд за земање на мали кредити со пониски камати во рурални средини. Потребата од создавање сместувачки капацитети во рурални средини е приоритет и потреба, а приватните иницијативи кои постојат не можат да се реализираат бидејќи деловните банки покрај високите камати за вакви инвестиции бараат нереално високи гаранции како хипотеки. Сметаме дека земените кредити вложени во семејна куќа на пример заедно со нејзината номинална вредност можат да бидат гаранција за земање мали кредити. Оваа мерка може да се реализира преку банката за развој а за реализирање на мерката не се потребни живи пари туку изнаоѓање на инструменти на следење и контрола на тие процеси.

2. Подобрување на програмите за едукација (преку формално и неформално образование). Потребно е креирање на едукативни програми за дефицитарни професии кои не се опфатени со образовниот систем на формалното образование, а се барани на пазарот на труд во земјата и во ЕУ заедницата. Периодичната дообука на редовно вработениот персонал, негова преквалификација и подобрување на вештините и стекнатите знаење, како и следење на модерните трендови е од големо значење за секторот туризам и угостителство.

3. Промена на концептот за туристички развојни зони. Да се промени концептот на туристичките развојни зони за кои постои законска регулатива, наместо да се градат големи туристички комплекси од еден инвеститор да се парцелизираат и планираат помали инвестиции на различен тип комерцијални објекти по големина и категорија. Овие туристички развојни зони да претставуваат посебни туристички населби наменети за развој на одржлив туризам без да продуцираат негативни влијанија врз природата, односно околната животна средина. На овој начин ќе се овозможат инвестиции различен обем, а најголеми бенефиции ќе почувствува локалното население. Истовремено да се обезбедат бесплатни обуки за различни стручни профили на локалното население како би било во можност во поголем број да се стави во функција на економијата. Предноста да биде дадена на туристичките развојни зони кои се лоцирани во послабо развиени подрачја како Попова Шапка, Дојран, Крушево, Берово и други.

4. Субвенционирани вложувања во рурални средини за сместувачки капацитети. Даночни олеснувања или целосно ослободување во одреден временски рок за нови вложувања во туристички капацитети во рурални средини. Министерството за економија има донесено правилник за категоризација на рурално сместување (селско домаќинство) и врши субвенционирање. Недостасува поголема популаризација на овие мерки на регионално и локално ниво.

Посебни мерки за поттикнување и субвенционирање проекти во областа на туризмот во неразвиени подрачја со цел основање нови компании (start up програма). Четири кревети во рурална средина значат отворање на едно работно место и вклучување на локалното население во туристичката дејност.

5. Да се поддржат придонесите за нововработено лице во сектор туризам и угостителство кое е активно во потрага на работа на пазарот на трудот подолго од 3 месеца или се пријавува на прво работно место. Извесно е дека здравствената криза ќе продолжи подолго отколку што беа првичните очекувања, додека процесот на обновување на секторот ќе биде тежок и бавен во периодот кој следува по здравствената криза. Оваа мерка ќе допринесе за побрз рестарт на компаниите кои не го издржаа економскиот и финансиски притисок како резултат на здравствената криза, но и ќе стимулира пријавен труд и намалување на невработеноста. Изработка на информациски систем каде ќе се соединат понудата и побарувачката на пазарот на труд исто така може да допринесат за развој на секторот.

6. Доуредување на законот за автокампови. Законот за авто кампови не ги постигна очекуваните резултати и наместо да ги подобри условите и да го зголеми бројот на новоизградени авто кампови драстично го намали бројот на постоечките. Потребна е

негово прилагодување кон современите услови, како би се создале услови за развој на овој вид на туризам.

7. Создавање на услови за транзитен туризам. Да се создадат услови за изградба и уредување на простори за одмаралишта со основни хигиенски услови и туристичка понуда долж меѓународните магистрални патишта и граничните премини.

8. Создавање услови за изградба на планински домови и куќи. Решавање на проблемите со имотно правните односи на дел од постоечките планинарски домови и создавање услови за изградба на нови планински куќи. Во Словенија во овие објекти се остварени над 1 милион ноќевања, а допринесуваат и за безбедноста и заштита на природната средина.

9. Зголемување на мрежите на планинарски патеки и планински велосипедски патеки. Имаме извонредни услови за вакви форми на активен туризам – несоодветно искористени и вложување во ваков вид на туристичка понуда ќе даде повеќекратна полза во однос на вложувањата.

10. Изработка на Стратегија за справување со кризи во туризмот. Потребно е планирање за кризи во туризмот и угостителството и изработка на соодветен стратешки документ кој би ги посочил чекорите на делување на државата во однос на настанати кризи во секторот (природни непогоди, епидемии, конфликти и сл.).

Останатите препораки кои произлегоа од интервјуирањето на испитаниците се однесуваат на потребата од зголемување на соработката и координацијата помеѓу коморите и бизнис асоцијациите.

Препораките кои произлегуваат од истражувањето спроведено во првичната и последователната студија за секторот туризам и угостителство – погоден од пандемијата COVID-19 се дадени да послужат како основа за дискусија и изнаоѓање решенија за справување со последиците како резултат на пандемијата помеѓу засегнатите страни од приватниот и јавниот сектор.

Конституирање на Комитет за туризам како владино тело од највисок ранг претставува потреба од највисок степен и потврда за трајни заложби на Владата на Република Северна Македонија кон развојот на туризмот како индустрија со силен потенцијал за отворање нови работни места, зголемено учество во бруто домашниот производ, односно индустрија со потенцијал да ги надомести дел од празнините во буџетот поради намален придонес од други сектори во економијата.

ПРИЛОГ 1. ЕЛЕКТРОНСКИ АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК

1. Големина на компанијата

- До 10 вработени (микро)
- 11 до 50 вработени (мало)
- 51 до 250 вработени (средно)
- Повеќе од 250 вработени (големо)

2. Која е вашата дејност

- Хотели
- Приватно сместување
- Туристичка агенција
- Транспортна компанија
- Национален парк
- Туристички водич
- Камп
- Ресторани, објекти за исхрана и пијалаци
- Винарии
- Културни установи
- Спортски и објекти за рекреација
- Бањи
- Селско домаќинство
- Рент а кар компанија
- Друго

3. Дали како последица од КОВИД-19 кризата до денес се промени бројот на вработените во Вашата компанија?

- Не се промени воопшто
- Се намали за помалку од 50%
- Се намали за повеќе од 50%
- Бројот на вработени ми се зголеми

4. За колку сметате дека ќе се намали бројот на вработени во Вашата компанија во следниот период како резултат од КОВИД-19 кризата?

- Нема да се намали бројот на работници
- Ќе се намали за повеќе од 50%
- Ќе се намали помеѓу 40% и 50%
- Ќе се намали помеѓу 30% и 40%
- Ќе се намали помеѓу 20% и 30%
- Ќе се намали помеѓу 10% и 20%
- Ќе се намали до 10%
- Ќе се зголеми бројот на работници

5. Дали последиците од КОВИД-19 кризата имаат директно влијание на Вашето деловно работење?

- Немаат никакво влијание на работењето
- Имаат делумно влијание на работењето
- Имаат големо влијание на работењето

6. Дали последиците од КОВИД-19 кризата имаат директно влијание на одложување/откажување на Вашите склучени аранжмани и договори?
- Немаат никакво влијание
 - Имаат делумно влијание
 - Имаат големо влијание
7. Како резултат од КОВИД-19 кризата, Вашите приходи во однос на 2019 година до денес?
- Се намалени за повеќе од 50%
 - Се намалени помеѓу 40% и 50%
 - Се намалени помеѓу 30% и 40%
 - Се намалени помеѓу 20% и 30%
 - Се намалени помеѓу 10% и 20%
 - Се намалени до 10%
 - Немам намалување
8. За колку сметате дека ќе Ви се намалат приходите во последниот квартал од 2020 година (октомври, ноември и декември) во однос на истиот квартал од 2019 година како резултат од КОВИД-19 кризата?
- Ќе се намалат за повеќе од 50%
 - Ќе се намалат помеѓу 40% и 50%
 - Ќе се намалат помеѓу 30% и 40%
 - Ќе се намалат помеѓу 20% и 30%
 - Ќе се намалат помеѓу 10% и 20%
 - Ќе се намалат до 10%
 - Нема да ми се намалат приходите
 - Ќе ми се зголемат приходите
9. Како го оценувате нивото на ефективност на економскиот одговор од страна на државата при првиот сет мерки за помош на економијата?
- Ниска ефективност
 - Делумна ефективност
 - Висока ефективност
10. Како го оценувате нивото на ефективност на економскиот одговор од страна на државата при вториот сет мерки за помош на економијата?
- Ниска ефективност
 - Делумна ефективност
 - Висока ефективност
11. Како го оценувате нивото на ефективност на економскиот одговор од страна на државата при третиот сет мерки за помош на економијата?
- Ниска ефективност
 - Делумна ефективност
 - Висока ефективност
12. Според Вас, кои од досега преземените мерки на државна помош беа најкорисни за Вашиот сектор?
- Финансиска поддршка за исплата на плати и придонеси на вработените
 - Обезбедување на бескаматни кредити за помош на компаниите
 - Финансиска поддршка за зајакнување на конкурентноста
 - Поддршка за преквалификација или доквалификација на кадри
 - Намалување на даночното оптоварување
13. Според Вас, кои од следниве мерки би требало да ги преземе државата во иднина со цел да му помогне на приватниот сектор?
- Субвенционирање на дел од платите на вработените
 - Одложување на плаќањето на данокот на доход

- Субвенционирање на социјалните придонеси
- Субвенциониран тест за КОВИД-19 за туристи
- Намалување на аконтациите од данок на добивка
- Признавање на боледување пократко од 30 дена од страна на Фондот за здравствено осигурување
- Обезбедување на бескаматни кредити за помош на компаниите
- Доделување на кредити за одржување на ликвидноста и обртни средства за компаниите

14. Каков е ризикот од престанок на вашата дејност како последица на кризата?

- Не постои
- Низок
- Умерен
- Висок

15. Уште колку долго се потребни мерките за поддршка?

- Од 1 – 3 месеци
- Од 4 – 6 месеци
- Од 7 – 9 месеци
- Од 10 – 12 месеци
- До крајот на здравствената пандемија/отстранување на рестриктивните мерки за патување на меѓународно ниво

16. Според Вас, кои мерки би требало да ги преземе државата во иднина со цел да му помогне на туристичко-угостителскиот сектор?

Ве молиме пополнете

ПРИЛОГ 2. ПРАШАЛНИК ОД СПРОВЕДЕНИ ИНТЕРВЈУА

ПРАШАЊА 1: ЕФЕКТИ ОД КРИЗАТА СО КОВИД-19 ЗА ПОНУДАТА НА ТУРИСТИЧКИ УСЛУГИ И ПРОИЗВОДИ

Колкаво е намалувањето на остварениот приход за време на КОВИД-19 кризата?
Колкаво е намалувањето на вработени лица за време на КОВИД-19 кризата?
Колкаво е намалувањето на странски туристи во %?
Колкаво е намалувањето на домашни туристи во %?
Колку угостителски објекти престанаа со својата дејност или ја ставија во мирување во секторот?
За колку проценти е намален ангажманот на работната сила во секторот?

ПРАШАЊА 2: ЕФЕКТИ ОД КРИЗАТА СО КОВИД-19 ЗА ПОБАРУВАЧКАТА НА ТУРИСТИЧКИ УСЛУГИ И ПРОИЗВОДИ

Колкаво е намалувањето на организирани групи туристи во %?
Дали повеќе ве посетуваат индивидуални туристи? Како тие го организираат патувањето и престојот интернет, booking, вид на превоз.....Кои канали за резервација се користат во 2020 година?
Каква е промената на однесувањето и потрошувачката на туристите во време на КОВИД-19 во споредба со претходно?

ПРАШАЊА 3: ПРЕЗЕМЕНИ МЕРКИ ОД СТРАНА НА ТУРИСТИЧКОТО СТОПАНСТВО И ДРЖАВАТА

Коментар и препораки на преземените економски мерки од страна на Владата. Трите сета на мерки? Четвртиот сет? Препораки?

ПРАШАЊА 4: ОСТАНАТИ ПРАШАЊА И ПРЕДВИДУВАЊА ЗА ИДНИНАТА

Каков е очекуваниот пад на обрт за 2020 година?
Какви се вашите предвидувања и за следните години 2021, 2022?
Кога се очекува обновување на пазарот и достигнување на перформансите од 2019 година?
Што треба да направи понудата за да се прилагоди на состојбата?

ПРИЛОГ 3. ИНТЕРВЈУИРАНИ ПРЕТСТАВНИЦИ НА МЕНАЏМЕНТОТ НА КОМПАНИИ ОД СЕКТОР ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО

	Компанија	Дејност
1	Амбасадор	Хотелиерство
2	Македонија турист (СКМ)	Хотелиерство
3	Дрим (ХОТАМ)	Хотелиерство
4	Балкан Прајм Турс (НАИТМ)	Туристичка агенција
5	Симониум Травел	Туристичка агенција
6	Пине Холидејс	Туристичка агенција
7	Фибула	Туристичка агенција
8	Маргер	Храна и пијалаци
9	Ранчо и Ванчо на Ката	Селско домаќинство / приватно сместување

КОРИСТЕНИ ИЗВОРИ НА ПОДАТОЦИ

UNWTO (2020) UNWTO Briefing Note – Tourism and COVID-19, Issue 1 – How are countries supporting tourism recovery?. Madrid: UNWTO.

UNWTO (2020) UNWTO Briefing Note – Tourism and COVID-19, Issue 2. Tourism in SIDS – the challenge of sustaining livelihoods in times of COVID-19. Madrid: UNWTO.

UNWTO (2020) UNWTO Briefing Note – Tourism and COVID-19, Issue 3. Understanding Domestic Tourism and Seizing its Opportunities. Madrid: UNWTO.

UNWTO (2020) UNWTO World Tourism Barometer, May 2020 – Special focus on the Impact of COVID-19. Madrid: UNWTO.

Допис од Развојна банка на Северна Македонија, АД Скопје

Допис од ТАВ Аеродроми, Меѓународен аеродром Скопје.

Џамбазовски, К., Методијески, Д. (2020) Студија за ефектите врз приватниот сектор - туризам и угостителство погоден од здравствено-економската криза предизвикана од пандемијата COVID-19, со препораки за справување со економските ефекти. Скопје: Епи Центар Интернационал.

Веб страни

<https://www.who.int/>

<http://www.stat.gov.mk/PrethodniSoopstenijaOblast.aspx?id=69&rbrObl=25>

<https://koronavirus.gov.mk/stat>

<https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>

<https://vlada.mk/ekonomski-merki-covid19#collapse50>

<https://av.gov.mk/content/Statisticki%20podatoci/%D0%90%D0%B2%D0%B3%D1%83%D1%81%D1%82%202020/Nevraboteni%20 avgust 2020.pdf>

<http://www.slvesnik.com.mk/Issues/A5D7DF202B7343A0B2D71D94017BEE29.pdf>

